

84.5003
M88

ФАБИТ

ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕЛЕРІ

МҮСІРЕТІОВ

37204
И

Тимка-Димка

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

	Книга должна быть возвращена не позднее указанного здесь срока	
	Количество предыдущих выдач	

26/V 10. 13 10 (10)

24. 08. 13 2314 /10/

Ғабит МҮСІРЕПОВ

Тимка-Димка

әңгімелер

Құрастырған Д. Әшімханұлы

Астана
“Таным” баспасы
2003

84.5Каз
ББК 84Қаз7-44
М 88

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және
қоғамдық келісім министрлігінің бағдарламасы
бойынша шығарылып отыр

Мүсірепов Ғ.
М 87 Тимка-Димка. – Астана: “Таным”, 2003.
–80 бет.
ISBN 9965-640-26-2

Классик жазушының бұл алақандай жинағына
кезінде оқулықтар мен хрестоматияларға көп
кірмеген, бірақ әр жылдарда жарық көрген шығар-
маларының бірінен орын алған, мазмұндық,
көркемдік жағынан қай заманда да құнын жоймай-
тын бірнеше әңгімесі енгізілген.

37204

М $\frac{4702250201}{00(05)-03}$

ББК 84Қаз7-44

01d

ISBN 9965-640-26-2

© Таным, 2003

ТАЛПАҚ ТАНАУ

Сары атан тәкаппар болған себебі – ол ғасырлар бойы қазақ елінің тарихын арқалап, тербетіп келдім деп ойлайды. Тарихи еңбегім үшін мені “шаңырақ атан” деп атады деп сенеді. Өзім де тарихи жануармын, жалқау далада аяңдасам да қазақ тарихының ұйқысын бұзбай, арқамнан түсіріп алмай, атын жоғары ұстадым. Сондықтан қалай паңдансам да иір-шиыр бойыма жараса береді дейді. Қазақ тарихының жүрісіне дейін өзінің балапан ырғағына салып алдым деп ұғынған сары атан өзінен өзгені танығысы да келмейді... Арқадан Алтайға, Алтайдан Қытайға ғасырлар бойы арқалаған ағаш шаңырағын қазақ тарихының шаңырағы деп есептейді де, өзінің құрметті жануар екеніне таңданбайды. Тегінде бір елдің тарихына байланысты аталған соң, тәкәппар болатын орны да бар. Жаз бойы жалпақ жайлауда жалқау басып, арқалап тасып жүргені тарих болып шықса; түйенің бұл паңдығында не ерсілік бар?..

Сары атанның тәкаппар ойының дәлелдері де тәкаппар:

– Қазақ ең сұлуын “Бота көз”, ең жүйрігін “Бота тірсек” дейді. Бір елдің қолы жетпес сұлуы мен жел жетпес жүйрігін теңеуге мені қалап алса, сірә менде қандай олқылық болуы мүмкін?..

– “Боз іңген” күйі деп тартқанда боз торғай шырылдауын, бұлбұл сайрауын қояды. Қазақ елі қайдағы қажыған күндерінің зәрлі зарын төгіп, шерін ақтарғандай болады. Азусыз, азғана ел азығын күндердің аянышты халдерін айта алатын мұнды күйді, зарлы үнді бізден тапқан. Алды жар, арты жау қамалаған ділгер ел, жау жетегінде кетіп бара жатқанда шерлі жүрегін осы “Боз іңген” күйімен босатқан. Шексіз қуанышы мен түпсіз қайғысын осы күй арқылы ғана жете айта алған...

– Жасыған жан болсын, қалжыраған халық болсын, ең жіңішке сезімдерін біздің мойынға артуының өзі басқа жануарлардан бір мойнымыз артық тұрғанын дәлелдейді, – деп сенеді сары атан.

Мұнысы құрғақ дәуекестік те емес секілді. “Боз іңген” күйін толғауын толтырып, ең келектетіп келіп еңіреткенде, тыңдаушылар бір күрсінбей қойған емес. “Боз іңген” әркімнің шерлі шектерін шертіп, қан қатқан жүрегін босатып жатқан секілденеді. Су ағуын, жел соғуын тоқтатып, даланың қайғылы мұңын талай тыңдағаны рас.

Елсіз жер... еңіреген іңгенде күй,
Селеулер жел оятқан билеген би.
Аулақта қорқақ қоян зар тыңдаған,
Тұқырап қала берген шеңгел мен ши.
Көбейген көк жүзінде жұлдыз қоздап,
Боз іңген зар қақсаған жолда боздап.
Түктіде түйедегі зарлы сарын
Қажытпас қам көңілді қалай қозғап?

Боздаған ботасына зар илеген,
Қозғаған, қоңыр іңірді әлдилеген.
Екі көз жасты өзендей сорғалатып,
Төрт табан құмды қосып нан илеген...

Қозғайтын қобыз тартса әсіресе,
Төңкеріп жан көңілің әлденеше.
Құм кезіп, түнде безіп тыңдайтынбыз,
Түйенің күйін сонау тартқан кеше.

Әсем күй, саусақта би, саңғыраған,
Жүйрік үн, жүрек жалмап жамыраған.
Боздатса “Боз іңгенді” зарлы қобыз
Сарыны сар даланың аңыраған.

Боздауын қобыз боздап, аңырауын,
Қыл сарнап, керуеннің дабырауын.
Ұғасың анда-санда ойнақы үннен
Кей қағыс күлдіретіп қоңырауын.

Алатау айырыларда алтын күннен,
Күйімен шаң сөгілген, күңіренген.
Кеш батып, кешкі қозы жамыраумен
Қобыздан “іңген зары” сонда үзілген...

“Боз іңген” ен жайлауға еркін шығып
алып, құлдырап барып жоғалып бара жат-
қандай тыңдаушылар:

— Жарықтық есті мал ғой!.. десетін. Оның үстіне сары атан өзінде бір ұлттық белгісі барлығына да шүбәсіз қарайды. Өзге малдан көрі көнбіс, ерінбейтін еңбекші, бейғам болғандығын осыған байланыстырады.

— Қаратаудан көшінді көшірмедім бе? Қарағандының көмірін, Қарсақпайдың сұр тасын тасымадым ба мен? Түрксибті салыспадым ба? Бірінші тракторды ауылға сүйреп әкеліспедім бе мен? Қазір қай жұмысыңнан бас тартып отырмын, — деген секілді, айта берсе, толып жатқан дәлелі бар.

— Шөлейтте, сусыз құмда отсыз ербеңдеп жүре беретін мен емес пе едім? — дейді сары атан.

Есіз жайлауды ерсіл-қарсыл кесіп жүретін сары атан осындай ең еңбектерін айтып, жазушы Н. Тихоновтың “түйе — аң” дегеніне танданады...

Ал енді сары атанның арбасында іркілдеп жатқан екі үлкен шошқа түк ойламастан келе жатыр. Бауырында төрт торайы, анасының болжыраған боз емшектерін қомағайлана түрткілеуден басқа еш нәрседен хабары жоқ. Көздері кілбиген, ақ кірпік балапандарда жалпақ тұмсықтарымен анасын көруден басқа не ой барлығын түсінуге болмайды. Сөлекеттеу, қолбандаған, надан нәрсе секілді. Анда-санда талпақ танаулардан жалпы түрде жабыла бір пысқырып қойып, бұрынғы дүспан еліне тәуекел етіп, тартып келеді...

Бұрын орыс пен қазақ төбелесе қалса:

– Түйесің, бақырауық!..

– Шошқасың, тоңмойын!.. – деп, бірін-бірі ең жаны сүймеген жануарға теңесетін.

Түйе секілді тарихи орын алар ма, жоқ па, ол арасы өздеріне қараңғы, шошқалар “Жаңа жол” колхозына келіп кірді. Арбадан түсейін деп еді, колхоз мүшелері оскырып, жақындай қоймады. Арбаға жақындап тыңдаған пішінмен иірілді де тұрды.

Шошқаны алып келген колхоз бастығы Сәден:

– Кәне, жігіттер, мұны енді арбадан не тісіңдер... несіне оскырасыңдар, бұ да мал ғой... – деді азғана езу тартып. Даусы аса сенімді шықпады. Бірақ...

– Мүмкін, мал шығар...

– Орыстар мал деп асырайды ғой, әйтеуір...

– Танауы талпақ екен...

– Аузы малға ұсамайды-ақ...

– Жоқ, тұяғы айыр, қойға ұсайды...

– Тек, қойға теңемеші көпірді... Бауыры толған қаз-қатар емшек, қай жері қой болушы еді?..

– Сәден, осыны мал деп тұрсың-ау?..

– Мал емес деп кім айтты?

– Мүмкін, мал шығар... бағып көрмеген малымыз...

“Жаңа жол” колхозының мүшелері осы секілді кертартпа, сықақ секілді сұраулар-

мен Сәденді қамалады да, шошқаларды түсірісуге жоламады.

Бұл қобалжуды Сәден жақсы біледі, өзінде де болған. Совхоздан берілген малдарға қосып, екі шошқа алуға уәделескелі екі ай болса да, әкетуге кеткенде талай тайып шыға беретін.

— Сәден, шошқаларыңды алып кетсейші, — деп, ферма бастығы талай ескерткенде:

— Жүре тұрсын... келесі жолы алармын... — деп, ылғи тастап кететін.

Айни-айни, қобалжи-қобалжи бүгін өрен әкеліп тұр. Шошқаның жонына қарап қызыкса да аузы салтақ-салтақ, бауыры толған күлтілдеген емшек... Тұмсығы бір түрлі өзінің... Құлағы анау... Бірақ тұяғы айыр...

— Әй, арам шығарсың-ау, ант ұрған... — дейтін ішінен. Қазір ол қобалжуды Сәден жеңді. “Арам” деген не? — Молдалардың қыртылы! Орыс жылқы етін жемейді!.. Бәрі молданың, діннің жұмысы. Оған тек надан ел ғана сенуге тиісті. Мәдениетті елдің бәрі де жейді. Кеңес үкіметі керек болса, шошқа совхоздарын құрып жатыр. Біздің жаңа дініміз — Кеңес үкіметі неге бастаса, сол! Біз осыған ғана сенуіміз керек! Ал енді мәдениетті Американың шошқалары моншаға түседі, тойрайын ақ шүберекке орап алады, — дейді.

Сәден осыдан артық дәлел таба алмады, іздегісі де келмеді. Өйткені осы дәлелдері жеткілікті секілді көрінді. Осы ойымды өз

сөзіммен жайып айтып берсем, колхозымды сендіре алам, одан өзгенің дәл қазір керегі де шамалы деді. Сөйтті де, білекті түріп жіберіп, тәуекел деп шошқаны алды да келді.

Жиналғандар әлі жақындамай тұр. Ептеп, Сәденді мазақ еткілері де келеді. Бірақ Сәден ешбір жұмысты ойламай, білмей істемейді. Бұл оның әдеті секілді нәрсе. Колхоздың бастығы екенін былай қойғанда, қара басының беделіне күйе жағуға болмайды. Ол ұрыспайды, ақырмайды. Істе дегенін істетпей және қоймайды. Қашан да өзі бас болып істей бастаған соң, басқалар еріксіз екпіндеп, жұмысты көтеріп әкетеді. Жұмысты бітіріп болған соң азғана езуін жырып жымияды да:

— Кәне бітпегені? Колхоз тізесін басып жіберсең, бітпейтін іс болмайды! — деп, колхозшыларға бір қарайды. Осы қарауы қайта қаруландырғандай, колхозшылар екінші іске тағы да екіленіп кіріседі.

Сәден қазір де соны істейін деп тұр. Үндемей, шошқаларды айналып жүргені өзінің үйреншікті әдісін тағы қолданады деген сөз. Шошқаны әкелген екен, оны мал етіп шығаруында дау жоқ. Ол істейді. Өйткені беті бұлк етпейді, сенімді.

Сәден шошқаларды құшақтап ұстап, аяқтарын шеше бастады. Жан торсықша бұлтиған ақ торайларды құшақтай көтеріп, сарайға тасып жүр. Жұрттың көзін үйретейін

деген адамша, торайларды бір-бірлеп тасиды. Біреуін құшақтап көтеріп алады да, арқасын сипап тұмсығын ұстап, қолтығына қысып апарып, сарайға кіргізеді.

— Босқа жамандайды, түге... өзі таза мал екен... — деді Сәден, сенімді дауыспен.

— Мал болса болар, бірақ таза болмас...

— Бағып көрмеген малымыз...

— Мария келін бар ғой... бағар...

Жиналған топ езуіне іркілген күлкіні босата алмай тұр. Сөздері ілгешекті. Сәден онымен жұмысы да жоқ адамдай, шырқырап бақырған торайларды бір-бірлеп тасып, сарайға қамап болды. Торайлар бақырғанда әлі арбадан түсірілмеген ана шошқа ашулы түрде тулап, қорсылдап қояды.

— Осыныңды қоя тұрсаң да болар еді... деп ойлайды Сәден.

— Үніне болайын жануардың!.. — біреу мырс ете күйгенеді, соны сылтауратып бәрі қарқылдасып, күлкі тіреген алқымдарын бір босатысып алды.

— Үні жаман болатыны мойны қысқа...

— Кеңсірігі де келісіп тұрған жоқ... үн кеңсіріктен келеді ғой...

— Бұл өзі жоғары қарамайтын жануар дейтін...

— Жұлдыз санататын ба едің оған?

Сәден ана шошқаны жонынан сипап тұрып:

— Күле тұрындар, жолдастар... күздігүні әрқайсысы бес пұттан май беретін отыз шақты мал болып шыға келгенде көрерсіндер! — деді.

— Майды қанша сұрасаң да берер... бірақ малдың майын бермес...

— Мал болмас, шошқа болар...

— Малдан не айырмасы бар?

— Жоқ, әшейін... қой-сиыр деген секілді мұның аты шошқа болады дегеніміз ғой...

— Ал енді таза болады дегеніңе илану қиын...

— Таза ұстасаң, таза болады! Сиыр өз қорасын өзі тазалай ма?

Сәден шошқа анық мал, шошқаның майы көп, таза мал, тез өседі дегеннен басқа еш нәрсе айтпады. Мұнысына басқалар таласпайтын да секілді. Бірақ шошқа мал емес деген ескі ұғыныстан шыға алмай, тәуекел мен кертартпаның арасында тұр. Шошқа секілді момын жануарға малдың атағына көшудің өзі бір теңдік болғандай болып тұр. Өзгені былай қойғанда өзінің туған інісі Әпен де жақындамайды. Әпен Ефимнің қызы Марияны алғанда, замандастары:

— Енді, сіздің үйден қорсылдақтың құлағын жейміз ғой...

— Мария келін ол жануарсыз тұра алмас... — деп мазақтаған болатын. Бұған екі жыл болып барады.

— Айтқандары келді-ау ант үрғандардың... — деп ойлайды Әпен.

Қолында европалықтар үшін “Қазақ тілі” деген кітап бар, кешкі сабақтан Мария келді. Жүріп келе жатқан бойы:

— Миын — диым... син — диім... ол — ди... біз — дид... сиз — диынғыз... алар — то-жы, ди... — деп оқып келеді.

Мария қазақ әліппесін өтіп, енді өз бетімен кітап оқуға жарап қалған. ҚазПИ-ді бітірген еркелердің көбінен тәуір... Бірақ жай сөйлескенде кідірмей, кедір бұдырсыз сөйлесе де кітаптан оқығанда күрмеле береді. Әсіресе септеу мен жіктеулер қинап жүр. Бірақ Мария оны жаттауды ҚазПИ қыздарының әдісінен артық бұлдірген жоқ...

Мария қайнағасының қасына келіп:

— Дядя, Сәден!.. Шошқа әкелгенсіз бе? Мыналар қорқып тұр ғой, сірә... — деп, бақырып жатқан торайларға кетті жүгіріп. Дереву біреуін құшақтап алып шығып:

— Қозыдан қай жері кем?.. Әпен, сен де қашып тұрмысың? — деді күйеуіне.

Әпен үндемеді. Колхозға келген шошқалардың қайдан орағытып келіп, Әпеннің атына байланысып тұрғанына ол қатты қысылып тұр. Басқалары Марияға:

— Әрине, сен үшін кем жері жоқ, бірақ, Әпен де бекер шегінеді, оның рас... — деп, бір күлісіп алды.

Сәден арбаның үстіне шығып алып:

— Кел, Мария, түсірейік! — дегенде, Мария қолындағы торайды кенеттен Әпенге

ұстата салып, секіріп арбаның үстіне шықты. Әпен құсатын адамша, не күлуге, не жылауға айналғандай, бет аузын тыржитып тойрайды ұстап қала берді, лақтырып жібермеді.

Шошқалар жиналып күліп тұрғандарға өкпелегендей, ашуланып, қорсылдап қояды. Осы мінезін қоя тұрса, ешкім ештеме деместей көрінеді Сәденге. Сонда да жиналып тұрғанда осы арада бір көндіріп алмаса, әңгіме созылатынын еске алып:

— Кәне, жігіттер, көтеріңдер! — деді Сәден салмақты дауыспен. Бұл кәдуілгі дегенін істетпей қоймайтын даусы оның. Бұл — ашу да емес, әмір де емес, іс істетерде шығатын дауыс.

Жігіттер бір-бірлеп, сыртқы киімдерін тастап, білектерін түрініп, қолдарының ұшымен ғана жәрдем етпекші болып арбаға жақындады. Біреуі құлағының ұшынан, біреуі аяғынан, біреуі арқасынан сүйемелеп қарап еді, ауыр қабан бүлк етпеді. Сипалақтап жүріп, Сәден “әуһ!” дегенде жігіттер амалсыз құшақтап алып, қабанды жерге түсірді. Мегежін шошқаны көтеру бастапқыдан оңай болды.

— Әй, арам ант ұрған ғой!.. — деп, жігіттер тағы бір қарқылдасып алды.

Моп-момын, жұп-жуас, майынан басқа айыбы жоқ, тоң мойын, надандау жануарлар қолбандап, қабырғасынан қозғалып, мұрындарын бір-бір тартып қойды. Түсе сала

жерді бір нұқып жіберіп, төмен қараған бойы сарайға кірді.

Тebiнгiдей құлақтары мен салақтаған емшектеріне қарап жиналғандар жиіркенеді де, жонына қарап “бес бармақты” еске түсіреді...

Қайткенмен 33 жылы, майдың екісі күні “Жаңа жол” колхозына бір түлік шошқа малы келіп кірді...

...Ұсақ сықаққа қазекен қандай шебер, жиналыста шошқа маңайына сөз көп үймеледі. Ешкім қарсы емес секілді. Бірақ кертартпа, ілгешек сөздер аяқ аттатпайды.

— Таза мал депті ғой осында... рас шығар...

— Тек бағып көрмеген малымыз екенін айтамыз... Әйтпесе, мал екені рас шығар...

— Тек балалауы жиі екен...

— Ешкі жиі балаламай ма?

— Одан бұл жиірек көрінеді...

— Өзін не деп қайырады екен?.. Шөгешөге дейміз бе?..

— Е, қазақша қайдан білсін... Жаңа келіп тұр ғой жануар...

— Мария келіннен басқа кісі бағуын біледі дейсің бе?.. — деген секілді сықаққа тандық қиғаш сөздер көпке дейін созылды. Мария тұра келді де.

— Мен-ақ бағайын, бірақ мен егінде екі кісінің жұмысын істеп жүрмін, — деді...

Ешкім шошқа баққысы келмейді. Марияны егіннен босату да қиын. Ол істеген жү-

мыстың етек-жеңі түріліп сырғып отырады. Оның ісінде көрінбейтін бір өзгешелік бар секілді. Басқа әйелдер де одан қалыспай, кейде артық істегенмен Марияның қолы тиген жұмыс тиянақты, әрі өнімді, әрі сенімді бітеді. Сондықтан шошқаларды бағу Есен деген шалға тапсырылды.

Есен төрт торайын шұбыртып, екі шошқаны қопалы көлге әрең айдап әкеледі де, қоя береді. Өзі басқа бір жұмыспен жүрген адамша шеттен, алыстан ғана бақылап жүреді. Болмаса басқа бір жұмыс істеп жатады. Шошқа баққанына бірталай арланады да. Шошқаларын таңертең ел тұрмай, ерте айдап әкетеді де, кешке ел орынға отырғасын айдап қайтып, көзге көп түспейді... Кешке үйіне келгенде таяғын, шекпенін сыртта қалдырып, үйіне жуынып кіреді. Сәденнен басқамен шошқа жайын әңгімелеспейді. Басқа малшыларға да жақындаспайды. Жастар шошқа жайын сөз қыла бастаса, Есен арадан кетіп қалады. Сондықтан оны ешкім әурелемейді.

Бірер жетіден кейін шошқаны сықақтау сиреп, аяқ-суға айналды. “Жаңа жол” шошқаға көзі үйренгендей, күлмей сөйлейтін болды. Бір жиналғанда ортадағы астықтан азық та бөлді. Есен кешке қарай шошқасын шұбыртып келе жатқанда:

— Есеке, шошқаларың әбден-ақ семірген екен...

— Өзі шын тез көбейетін мал екен жарықтық.

— Ана бір торайдың бүйірі неғып жараланған? — десетін болды...

Бір күні ертемен шошқаларын айдап, Есен көлге кетіп бара жатыр еді, артынан біреу келіп:

— Бағар көбейсін, шалым!.. — деді.

Қараса, Шәкен дәрігер екен. Кәдуілгі малшыларша Есен: “Айтсын!” — деп жалт қараса, дәрігер мазақ қылғандай, күле айтып тұр екен.

— Е, шалым, енді шошқа бақтың ба!.. — деді, тағы да дәрігер аяушылық еткен пішінмен. Бұл жолы мазақтап тұрғаны Есенге тіпті айқын көрінді.

— Шырағым, біздің ісіміздің бәрі ерсі ғой, сендерге. Аулағырақ жүрсең қайтер екен! — деді Есен, артына қарап, таяғына сүйеніп тұрып.

Өмірінде бірінші рет асырап отырған шошқаны мазақтағаны Есенге батады. Біз осыған белді буып кірісіп отырғанда, оқығандардың мазақ қылатын не жөні бар еді деп, Есен жалпы оқығандарға өкпелейді. Бірақ Шәкен дәрігерлер біздің оқыған емес, байдның жұртында ұлып қалғандар екенін әбден біледі. Колхоздың қай жұмысына да олардың күле қарайтындарын, түймені түйедей ететінін ол әбден түсінген. Сондықтан:

“Біздің ісіміздің бәрі сендерге ерсі көрінеді ғой, аулақ жүр!” — деген, Шәкен біле білсе, “кет, әй, мойнақ!” дегендей етіп айтты Есен.

Атан жайында талай әдемі өлеңдер айтылғаны рас. Шошқа жайында жайылған өлең әзір жоқ. Өйткені ол бесінші түлік болып беки қойған жоқ әзір. Сонда да, бұл жөніндегі бірінші өлеңді “Жаңа жол” колхозы айтып салды. Қасен молданың баласы Әпен дегеннің мазағына мынадай өлең шығарылыпты:

Бес түлік малымыз бар: бірі шошқа,
Бөлеміз табын-табын етіп қосқа.
Аластап арамыздан айдап шыққан
Болып па сенен арам біздің шошқа.

Сын тағып шошқамызға көлденеңнен,
Арам сөз көтеріпті Әпен деген.
Әкеңді Қасен молда білетін ек,
Кіргенше өлік көрге соңына ерген...
Аркалап өлік киім-кебіндерін,
Есінде жүретінің бар ма сенің?

Шошқамыз әрі жайлы, әрі майлы,
Қарыс май қабырғадан қозғалмайды.
Сендердің із аңдыған сықағыңа,
Шошқамның жалғыз түгі қисаймайды!..

Түліктің шошқа жатар тазасына.
Нанбасаң жақсы бағып таза асыра.
Түйеңдей төсегіне тышпайды бұл,
Симейді сиырыңдай жамбасына!..

Егерде соя қалсаң бір лағын,
(Әпенге беретін боп бір құлағын)
Мөйіліп төрт көз итше көзін сатып,
Күзетіп отырар ең жер-өшағым?..

Жеті айда “Жаңа жол” колхозының шошқасы он сегіз болды. Бір үлкенін үйтіп тұрып сатып еді, екі бұзаулы сиыр болып шыға келді. Шошқалары семіз. Қымыз құятын мес секілді былқ-былқ етеді.

Көшпелі елдің шаңырағын арқаламағанмен, мал шаруасында тарихи орын алатындарына талпақ танаулар да сенімді түрде қорсылдайды...

— Достым, мен сендерді де әкелістім... Менің орным әлі де олқы болмайды! — дегендей, сары атан да тәкаппар күйі күйсеп жатыр...

ЕКІНШІ БИ-АҒА

Дала жолы қатар жылжыған үш жыландай ирелеңдеп, екі жағына кезек ойысып отыратыны шоферімізге қатты ұнамай келеді. Кейде машинаның оң доңғалағын, кейде сол доңғалағын жол табанынан шығарып алады да:

— Осындай жарықшақ борбастың ортасымен жол салады екен! — деп әлдекімдерге ұрсып қояды. Осы жолды салған түйенің қаңқайған басын, аттың құлағын боқтап келеді. Өз ауданының жерімен келе жатқа-

нымызда еріндері көп жыбырламайтын сияқты еді, көрші ауданның жеріне шыққалы үдетіп кетті. Сонымен бірде Дайырбек – әдепті жігіт. Оның боқтау айтып келе жатқанын сөз аяғын ысылдатып тоқтағанынан ғана аңғарасың. Ара-тұра ол әдептілігін ұмытып та кетеді: боқтап жібереді де, қипалақтап атақты аға жазушы Бейімбетке жалт етіп қалады.

Жеңіл машинаның брезент төбесін тесердей торсылдатып бұршақты жаңбыр құйып жіберді. Үлкендігі жидектей ірі бұршақтар жерге қыры сынбай келіп түсіп жатыр. Қалың қара бұлт төбемізден төніп бір алды да, жер бетін бұршағымен, найзағайымен атқылай бастады. Аспан жарылып кетердей гүрсілдейді.

– Мылтығыңды тығып қойшы, – деді маған Бейімбет. Қорқып отырғанын жасырғысы келіп, жұмсақ айтты.

Мен мылтықты жаңа ғана жол-жөнекей атып алған екі дуадақтың астына тықтым.

– Тұмсығын өз жағыңа қаратып тық...

Би-ағаң бірдемеден қорыққанда қалжың айтуға болмай қалатын. Мен өз жағыма қаратып салған мылтықтың тұмсығын көрсеттім.

– Дуадақтың қанаттарымен қымтап таста... – Машина дегеннің үсті-басы темір екенін мен Би-ағаңа бұл жерде айта алмай, кешке қалдырдым...

Осынша шексіз-шетсіз қазақ даласын жауып тұруға тым үлкен аспан керек. Біздің ас-

пан керіле-керіле қарны жұқарып өнімді бұлт жинай алмайды. Сондықтан әлдеқайдан ада-сып келген бұршақты жаңбыр тарсылдатып, гүрсілдетіп тез өтіп кетті. Әлде қай қабатында үйіріліп қалған дөңбек тастарын олай да бұлай дүмбірлетіп, домалатып жер бетіне құлатып жібергендей болып аспан да тынды. Бір бүйір ойыса берген қара бұлттың батыс жақ етегін шұрқ-шұрқ тесіп күн кірпіктері көріне бастады. Борбас даланың саз балшығы машина доңғалақтарына асыла жабысып, кесек-кесегімен былш-былш құлайды. Екі-үш күннен бері қырынбаған дара ауыз шофердің еріндері қатты жымырылып, тістерінің арасынан ысылдаған дыбыс шығады. Боқтап келеді. Бір олай, бір бұлай жұлқынған машинамен де алысып келеді.

Тегі Дайырбек шофер — боқтампаз жігіт. Таңертең тап осы машинаның доңғалақтарын кезек-кезек тепкілеп боқтап жүргенін көргемін. Ол екі машинаға ауысқалы да көп болмаса керек. Машинаны малша боқтайды: құлағынан бастап боқтап, “арам қатқырлап” қояды.

— Былтыр ғана бәрі жақсы атқа таласып жүруші еді, енді бәрі осы машинаға жармасады! — деп, аудан басшыларының да сыбағасын беріп жүр екен. — Күзгі лайсаңға бір жетейік, содан кейін немді мінер екенсіздер...

Машинамыз борбасқа біресе алқымынан тіреліп, біресе тойтаңдап тулап, сазды қопа-

рып, жолға көлденендеп тұрып қалады. Қақалып-шашалып, ырылдап-дырылдап қояды.

— Шаршадың-ау, жігіт! — деді! Бейімбет.

Сол-ақ мұң екен, шоферіміз жарылып кетті.

— Алдыңғы күні күн бойы земотделмен жүрдім. Кеше райисполкоммен, бүгін міне, сіздермен. Түнде оралып ауданға жетіп, райкомды обкомға алып жөнелем. Пленум... Ауданымызда жалғыз жеңіл машина осы. Бәрі осыған мінгеседі. Мұның да ұлтаны қарамай сіңген қағаздай жып-жылтыр. Өзгесі емес-ау, үшеуінің үш помощнигі бар, солардың қылығы батады. Сен қалжырап қайтасың, олар сені шақырып алады да, түстерін сазартып: — Таңертеңгі алтыға! — дейді, өңкей бір қу аяқ...

— Сонау көрінген бұлыңғыр белеске дейін бір боқтамасаң, бір коробка “Сафо” темекісін сыйлаймын, — дедім шоферге.

— Ол белеске жетсек, өзім де боқтамаймын. Арғы жағы құмайт, — деді ол. Темекіні алып қасына қойды.

Жалпақтығы он бес шақырымдай борбас-тан екі сағатта өрең еттік. Ар жағы құмайт, бетегелі дала екен. Жаңбыр бұл тұсқа соқпай өтіпті. Машина жабысқан балшықты тез-тез лақтырып, зырылдап кетті.

Күн еңкейіп көкжиекке жақындай берді. Жайдары жатқан кең дала кешкі күнге кеудесін тосып еркелей керіледі. Боз тор-

ғайлар ұясының үстінде қалықтап, шексіз даланы толтыра тыныштық әнін салады. Бірақ ән, бір-ақ тілек, мөлдір таза сұлу ән... Жайдары кештің, жайдары даланың әні.

Көлденең жатқан бір саянда кеудесіне дейін ғана қылтиған адам көрінді. Борбас-тан құтылған соң шофер машинаны орғытып-жүйткітіп қатты айдап келе жатқан. Саяңға тез келіп қалдық. Әлгі адам енді түгел көрінді: жеңіл машинаның иығына шығып алып, бензин құятын өңешіне шүмектетіп тұр екен... Біздің шофер қарқылдап күле бастады:

— Ойбай, мынау келе жатқан аудандарыңның, райисполкомы!.. Бензині таусылып, сайдан шыға алмай қалыты... Сол, сол!..

Райисполком қапыл-құпыл түймеленіп, машинадан түсті. Күнге күйген қара торы жігіт ұялғаннан күрең-қызылданып кетіпті. Бізге жақындап келіп Бейімбетке қолын созды да, тез кейін тартып алды.

— Сіздердің келе жатқандарыңызды естіп... асығып келе жатсам... бензині құрғырдың таусылып қалғаны...

Біз машинадан түсіп амандастық. Аты Бекіш екен. Біз одан келе жатқан ауданымыздың жайын сұраймыз, ол айналақтап өзінің жаңағы халіне орала береді.

— Аудан орталығына дейін отыз-ақ шақырым... бензині құрғырдың таусыла қалғаны ғой. Амал бар ма, әуелі шоферім, содан соң өзім...

Дайырбек Бекіштің машинасына бензин ауысты да, кейін қайтты. Біз Бекіштің машинасына ауыстық.

Шолақөзек ауданының орталығына қараңғысында келдік. Орталық дегендері – өзен бойын өрлей орналасқан елу-алпыс үйлі ауыл сияқты. Бірінің сырты сары балшықпен сыланған, бірі сыланбаған қара қыртыс балшық үйлер бар салмағымен жерге батып бара жатқан сияқты. Машина жарығы үй төбелерінде үрпиіп өскен ермен мен жусанды жұлып-жұлып өтеді. Әр үйдің қасында жатқан қой-ешкінің көздері көгере жарқырайды. Өзен толы ордалы көлбақа болса керек. Солардың у-шуынан түнгі ауыл бүлк-бүлк ететін сияқтанады.

Ауылдың орта тұсында екі ағаш үй – райком мен райисполком екені танылады. Осы екі үйдің арасында төрт-бес адам тұр екен. Бекіш машинадан тез түсіп, солармен аз күнкілдесті де, бізге келіп:

– Кеттік... қонақ үй әзір екен... – деді. – Аудан болғалы әлі жылға толған жоқ. Өз үйлеріміз әзір онша жайлы емес.

– Қонақ үйіңіз қайсы? – деп, шофер күнкі етіп қалды. Даусында дүдәмалы бар. Бекіштің тізесі шофердің тізесін қатты нұқып қалды. Біздің тізелеріміз де түртісіп қалды. Бекіш оны бастырмалатып:

– Тарта бер, тарта бер... Қарағайдың ар жағындағы қонақ үй... – деді! Бір салт атты

жігіт алдымызға түсіп шоқыта жөнелді. Машина жарығы әр үйдің алдында ішдәрет алып отырған кемпір-шалдарды түгендей кетіп барады.

Ауыл иттері бізге ерекше “күрмет” көрсетіп, едәуір жерге шығарып салды. Жіңішке жол бір сайдың бойын азғана қуалап барып, қарсы жақтағы қабалққа көтеріле берді. Машина жарығы найза сабарындай тіп-тік тығыз өскен күнбағысты сыдыра көрсетіп келеді. Сабақтары сояудай ұзын, қалпақтары жез түймедей ғана елестейді.

— Қарағай дегеніңіз мыналарың емес пе? — деді Бейімбет.

— Е, естіп келеді екенсіздер ғой!.. Осы екені рас еді... Ант ұрғанды қоп-қою қылып ақ егіп едік... сорайды да кетті... Көрші аудандар бізді қарағай егіпті деп мазақтайтын болды. Енді өзіміз де соған үйреніп кеттік, — деді Бекіш. — Тегі, келер жылы пыржымайт қылатын шығармыз...

Қонақ үй он метрдей ұзын коридорлы, есіктері коридорға шығатын екі бөлмелі, бір шоланды, тап-таза ағаш үй екен. Коридорда көк қағазбен жапқан ұзын стол... бауырсақ, май, қант, қызғылт-сарғылт мампасие... Жұқалап туралған бауыр, бауыр үстінде құйрық... Төр жақта қырық ру орындықтар, төменгі жақта тақтай скамейкалар. Стол астында жәшіктер. Столды айнала қатарланған аудан басшылары... Бәрі де әйелдерімен

келіпті: күрең барқыт, көкшіл барқыт, қына сары барқыт, қызыл барқыт, қара барқыт. Семіз саусақтар, арық саусақтар... самауыр... Қыпша бел жас келіншектер.

— Ауданның орталығын осы қыраңға көшіретін болып, әуелі қонақ үй салудан бастадық, — деді Бекіш. — Өздеріңіздей қонақ келгенде қысылып қалатын болдық та сөйттік... Қазір тіпті жақсы болды. Ал енді, қонақтардың денсаулығына деп алып жіберейік...

Сүргін қонақасы ұзаққа созылды... Қол алыстық та қол жуыстық. Содан бері стол қасындамыз... Осы кеште айтылған тілектердің оннан бірі орындалса, бұл аудан келер жылы-ақ озықтардың озығы болмақ. Бейімбет Толстой болмақ, мен — Горький...

Біреу терезені қатты тақылдатып тұр, енді біреу сыртқы есікті зіркілдетеді. Манағы кезде сыртта зіркілдеген бірдеме бар еді, ол тоқтаған, шам сөнген. Үй-іші қап-қараңғы.

— Өліп қалдыңдар ма? Ашындар! — деді терезеден ашынған бір дауыс.

— Шырақтарым, ашпасандар болмай қалды... ашындар! — деп, есіктегі дауыс қылқылдап тұр. Екеуі де мосқал адамның дауысы. Терезе қаққан адамнан:

— Кім керек? Не керек? — деп сұрадым.

— Әлгі доғдыр қыз керек... Мына бір келін босанып қалайын деп отыр. Соны алып келдім.

— Бұл қонақ үй ғой, ақсақал. Әйелдер босанатын үйді анау орталықтан іздеңіз... — дедім.

– Шырағым, тәлкекті қой енді! Терезенді биенің бір сауымы қағып тұрмын. Қыздың өзін шақыршы бері, өзін!

Шалдың тілі удай екен... Ұйқы ашылып кетті...

– Бұл не айтып тұр? Қайдағы қыз? – деп, Бейімбет өз бөлмесінен шығып, менің қасыма келді...

Есікті қағып тұрған адам:

– Шырақтарым, мен күзетшімін... Есікті ашындаршы, түсіндірейін, – деді.

Мен есікті аштым. Күзетші ақсақ шал шоланды ашып, бірдеме алды да:

– Сіріңке тұтатшы, шырағым, – деді.

Білтелі шамды тұтатып, ойран-ботқа болған ұзын столдың үтіне қойды да, күзетші бізге тура қарап:

– Шырақтарым, ұят та болса айтайын, бұл қонақ үй емес, әйелдер босанатын үй еді... Сіздер келе жатыр деген соң, бос тұрған үйдің мұртын бұра салып едік, көрмейсің бе, құдай онымызды қостамапты, – деді.

– Құдай абырой бермейін дегенде өстеді ғой. Үш күн бос тұрып еді, бүгін мына бір қатынның толғағы келе қалғанын қайтерсің!..

Терезе қаққан шал да үйге сөйлей кіріп келеді...

Бір шалды бір шал әрең тоқтатып, шала-шарпы сеніскендей болдық.

– Е, мейілдерің... қызды мен қайтейін! – Ана толғатып келген қатынды түсіріп алыңдар! – деді де, шал шығып кетті.

Күзетші шалдың бір аяғында күпшектей ағаш... бір қолтығында балдақ...

— Мына бір кенеп теңге салып көтеріп әкеліңдер. Менен қайран жоқ, — деп, күзетші бізге әлде-қайдан ағашқа керген кенеп көтерме тауып берді.

— Бірің арқасынан, бірің тақымынан көтеріңдер! — деп әдеттенген ақылын айтты. Ағаш күпшектің темір өкшесі баспалдақты бір-екі нұқып қалды да тынды.

Әйел әрі аяншақ, әрі ұялшақ екен. Арқасынан алсаң да ойбай салады, аяғынан алсаң да ойбай салады:

— Қолтығыма неге апарасың қолыңды? — дейді.

Бейімбет екеуміз әрең дегенде әйелді көтеріп, мен жатқан бөлмеге әкелдік... Төсекке жатқыза алмадық. Көнбеді. Матрацты еденге төсеп, ақ жайманы жайып, байғұс әйелді жатқыздық-ау, әйтеуір.

Бейімбет екі шалға барып:

— Ал, доктор әйелді қайсың шақырарсыңдар екен? — деді.

Күзетші шал:

— Мен ауылға барып қайтқанша, таң атып, күн батады. Доғдыр қыздың қайда тұратынын да білмеймін, — деді.

Толғатқан әйелді әкелген шал жайдақ тараптасқа жеккен өгізін бұра беріп:

— Мен бұл орталықтың өздеріңнен басқа бір итін де білмеймін, — деді де кете барды. —

Әкелдім, тапсырдым. Райком алдында сендер жауапты!

— Жақынырақ жерде тұратын ешкім жоқ па? — дейді Бейімбет күзетші шалға.

Жоқ, шырағым... Нәнке қатын үш күнге босанып, бригадқа кетті...

— Онда енді доктор қыздарың келгенше, әйелдің қасында сіз бола тұрарсыз.

— Жоқ, шырағым... маңына жолаған жұмысым емес.

Екі жазушы, бір ақсақ шал далада жүрміз. Үйде ауыр толғатып әйел жатыр. Жазу-сызуымызда: “Әйел — ана, бар құрметті анаға көрсетейік” — деп шын жүректен жазатынбыз. Енді сол ананың қасына бара алмай тұрмыз. Әйел: “Доғдыр, доғдыр!” — деп айғай салды. Даусы ышқынып шығады. Бейімбет маған, мен Бейімбетке қарап қалдық.

— Сен Горькийдің әңгімесін аударып едің ғой. Есінде бірдеме қалған шығар баршы! — деді Бейімбет.

Әйел тағы бір айғайлап қалғанда, мен жүгіріп қасына бардым. Әйел шалқасынан жатыр. Басы жастықтан түсіп кеткен. Үсті-басын жұлмалап, әлденені тістелеп жатқандай.

— Жақын ба? — дедім әйелге.

— Басымды көтерші.

— Би-аға, шамды бері әкел!

— Әкелме, керегі жоқ.

— Жақын ба?

— Мен қайдан білейін.

Шамды қалқалай ұстап жақындай берген Бейімбетке: — Жылы су өзирлетіп қоярсың, — дедім. Ол стол үстінде тұрған самаурынға қарады.

— Қазір...

Әйел аласұрады. Жұлынып жатыр. Мен әйелдің бас жағына келіп, арқамды қабырғаға тірей, аша бұттанып отырдым да, әйелді өзіме қарай тартып, арқасын кеудеме сүйедім. Қолдарын уқалап, кеудесін сипап, бет-аузын сұрттім. Әйел менің шынашағымды тістеп алды, мен оны жақтан тартып жібердім. Бір әңгімесінде Горький сөйткен сияқты еді.

— Құдай, құдай, кімнің ғана қолына түсірдің? Абыройымды кімге ашқызайын деп тұрсын, құдай! Ал өйткенше, өзің ал!

Әйелге бір-екі рет жылы сөз айттым. Ақылды сөз менің аузыма да түсе қойған жоқ, ақылды алар әйелде де жай жоқ. Бұл бір әйел біткеннің еркектен безінер сәті. Әйел оны тілімен айтып жеткізе алмайды. Үнімен, бар денесінің бұралып-үзіліп жатқан зарымен айтады екен.

Әйелді өзіме тарта түсіп, ішін аздап төмен қарай қысыңқырай түсіп қоямын. Мен оған: — Жақын ба? — деймін. Ол маған: — Кет, жібер! — дейді. Бейімбет есікке жақындап келіп — Болды ма? — деді. Күзетші шал әйелдің жанталасын естігісі келмей, алысқа кетіп бірдемені ыңылдап отыр.

Әйел шыңғырып жіберді де, ышқынып қалды. Құшағымды керіп отырған әйелдің іші де босай берді.

— Бері кел, Бейімбет, кіндігін кес!..

Ақ жайманы жыртып жіберіп, баланың кіндігін байладық.

— Самаурында бір-ақ кесе су қалыпты, — деді Бейімбет.

— Қымыз қалды ма екен?

— Бір шелек толып түр!

Горький жаңа туған баланы теңіздің тұзды суына шомылдырады ғой, біз қымызға шомылдырдық. Бала жаңа дүниеге келгенін сезініп, баж етіп қалды. Сол екі арада қалғып кетіп, сұлық жатқан ана:

— Ойбай, баланы өзіме беріңдерші! — деді.

— Баланды ешкім жемейді сенің! Әуелі өзің жуынып ал! — дедім. Манадан бері мен оны бір-екі рет ұрсып алғамын. Бұл жолы да зекіп айттым. — Үсті басың тер... жуынып, тазаланып алмай, баланы емізуге болмайды!

— Манадан бері білмей жатсам, сіз доғдыр екенсіз ғой...

— Ие, доғдырмын.

— Жаңадан келгенсіз ғой?..

— Ие, кеше келдім.

Таң ала көлеңке, құлан иектеніп келеді. Бейімбет баланы орап-шымқап, көтеріп алып далада жүр. Бала бажылдап қояды. Мен үй тасасында әйелді шомылдырдым.

– Қымыз иісі келе ме, немене? – деді әйел. – Обал-ай...

– Үндеме, шомыла бер... Қымызды әдейі костым.

– Бригадта жүріп жалғыз көйлекпен келіп едім... – деді әйел сүртініп жатып.

– Үндеме, табылады.

– Мынауыңыз еркектің киімі ғой.

– Сөзді қой, киіп ал. Еркекке де жарайды, әйелге де жарайды. Пижама!

Орысша айтылған сөзге әйел қарсылық көрсете алмады. Киіне бастады. Енді әйелді Бейімбеттің төсегіне жатқызып, баласын қасына салып бердік.

– Атын кім қойсам екен? Доғдыр қойсам ба екен? – дейді әйел.

– Биғаға деп қой, – дедім мен.

Әрі би, әрі аға деген ат әйелге қатты ұнаса керек. “Айналайын, күнім, Биғағам” – деп, баласын бауырына қыса түсіп жатып, әйел қалғып кетті. Бар бейнеті ұмытылған. Жалдыраған жүзіне ана сұлулығы, ана бақыты шыға келіпті... Мұндай мейірімді сұлулық ана жүзіне ғана шыға алса керек... Жүзіне осындай мейірім шыға келгенде ғана ана сұлулығы танылса керек...

АСПАНДА БОЛҒАН ЖЕКПЕ-ЖЕК

Ақ сәлделі, ала киінген қара мүрт индус — Үндістан әуе қатынасының эмблемасы — оң қолын кеудесіне басып қала берді де, біз, жолаушылар, самолетке міне бастадық.

Ағылшын самолеті аспанға тез көтеріліп, жоғарылап кетті. Делидің қойын-қолтығында лапылдан тұрған жалынды лебі де қара мүртпен бірге жерде қалды.

Су ете түскен тап-таза, мөп-мөлдір салқын ауа самолет ішіне көлеңкелеп ұстаған күтімді бөлменің реңін береді. Танертеңгі таза рең, жеңіл, салқын.

Бірінші салонның бірінші қатарында отырған жолаушылардың алдында жіңішке ғана стол. Стол үстінде терлеп тұрған шыны сауытта екі түрлі жеміс суы, резеңке сағыз, қарындаш, қағаз, конверт. Жалпақтығы екі еліге толар-толмас әдемі коробкаларда екі-екіден салынған сигареталар. Қарсы алдыңдағы қабырғада қатар тізілген ағылшын тілінде шығатын журналдар.

Ағылшын самолеті біздің “ТУ-104” самолетімен салыстырғанда анағұрлым баяу ұшады. Сонысына қарай зіркілдегі жоқ,

дірілдегі, шуы аз. Кейде ауа тазартатын кондишеннің қоңыржай ғана гуілі естіледі.

Мен Дели – Калькутта – Гонконг арқылы Жапонияға кетіп бара жатырмын. Жол шеті алыс. Ауысып мінетін самолеттер дәлме-дәл кездесіп отырса, Токиоға дейін он сағат ұшамын. Оның орайы келмесе, екі күн ұшуым да мүмкін. Бұдан бұрынғы бір сапарымда Москвадан Токиоға дейін 53 сағат ұшқаным да бар.

Галстукты, пенжакты сыпырып тастап, үйдегідей орналаса бастадым. Жасыл дара көк коробкалы “Жамбылды”, ақ қайыңды алаңда билеп жүрген үш сұлудың суреті бар “Березка” оттығын стол үстіне тастай салып, аузымда сағыз, журналдардың бірін қолыма алдым. Қара танымайтын адамша суреттерін карап отырмын. Реклама, реклама... Сабын, пудра, опа-далап, кока-кола...

Бір кезде көзім Мерилин Монроның суретіне айналақтап қалды. Ол жақын арада ғана у ішіп өлген. Монро менің ойымша ұзақ жарқырап тұруға тиісті жұлдыз еді. Қазір мені бірнеше сұраулар қамалап қалғанын сезіндім. Ол сұлулығымен көркемөнер жұлдызы атанды ма, әлде өзінің өнерімен сұлу атанды ма? Әлде осының екеуі де бойына бірдей біткен қасиеті ме екен? Газетшілер оның сұлулығының соңына түсті ме, артистігінің соңына түсті ме? Озбыр қоғам неге өшікті оған? Енді қазір өз қолынан өлтіргеніне сол қоғам

өкініп, мойындап отыр ма, жоқ па? Әзір бұл сұраулардың біріне де жауап жоқ. Бір жарық жұлдыз жарқырап туды, тез сөнді, ұмытылды. Өзі туды, өзі сөнді... Айыпкер жоқ, өкіну жоқ. Күндеу айып емес. Соңына түсу айып емес. Бұл қоғамда ұмыту айып емес. Қош бол!

Бірінші қатарда екі-ақ жолаушы отырғамыз. Екеуміз екі шетте, арамызда адам жүретін жол бар. Қазір мен сол адамның маған тесіле қарап отырғанын сезіндім. Жапон ба, корейс пе дейтін болар. Мейлі қарай берсін. Мен әлі Монроның өлімін ойлап отырмын. Бүкіл бір елге байғұстың сұлулығы сыймады ма, асқан шебер артистігі сыймады ма? Әлде буржуазиялық көркемөнерде бұл екеуінен де жоғары бағаланатын қасиет табылған ба?

Көршім орысша тіл қатты. Сол жақ құлағы ту сыртынан күн сәулесі түсіп, қызғылт шыңылтырланып тұр екен. Көзіміз бейжай кездесті. Орта жасты, бойшандау, ашаңдау адам. Аса ұқыпты қырынбаған, жирен мұрты тікірейіңкіреп тұр. Көк көзді, қарашығында сарғыш рең бар.

Жолаушы мен жолаушы халықаралық дәстүр іздемей-ақ тура таныстық. Жерден жеті километр биіктікте сөйлесіп отыратын адам кездестіру жолаушы үшін үлкен қуаныш. Көршім менен гөрі тіс қаққандау болу керек, сөзді ол бастады:

– Кешіріңіз, құдай үшін, сіз Россиядансыз ба? – деді. Орысша сөйлегенінде мен біле бермейтін бір жұмсақ акцент бар.

– Ие, Советтер Одағынанмын, – дедім.

– Мүмкін, мен сізге мазаң көрініп қалармын... Бірақ “Джембуль” деген папиросыңыз бен “Берьеска” деген оттығыңыз көңілімді аудары беріп отыр... Джембуль немене екенін білмеймін, ал “Берьеска!”... О, мен ол ансамбльді Парижда көргенмін. Атақты ансамбль ғой! Солай емес пе?.. Мен Парижда туып-өскен адаммын, тұрағым да сонда. Бірақ мен орыспын!..

Парижда туып-өскен адамның оттық тысынан көрген ақ қайың мен билеген қыздар арқылы әлдеқашан қол үзген Отанын еске алуы маған қатты ұнады. Мүмкін, жайнап кеткен көздері ғана емес, іші де елжіреп кеткен шығар. “Мен орыспын!” дегенді шегелеп айтты ғой! Дүниеде тұл мен тұлдыр аз ба, соның бәрінің ішіндегі ең бақытсызы да, тұлы да Отансыз ұл емес пе?!

Мен оған папирос ұсындым. Қызыл бас шырпыны тұтатып, от ұсындым. Ол маған: – Лұқсат етіңіз, мен... – деп, жанып тұрған шырпыны европалық әдеппен менің қолымнан алып, әуелі менің папиросымды тұтатып, соңынан өз папиросын тұтатты.

– Бізде жаппай зажигалка болып кетті..., – деп, аз кідірді де, – өте жақсы папирос екен... Кешіріңіз, Джембуль деген немене? – деп сұрады.

— Джембуль емес, Жамбыл деген қазақтың бір атақты ақынының аты.

Жаңа танысқан орыс көршім ООН-ның Оңтүстік-шығыс Азия халықтарына жәрдем ететін экономикалық комиссияның қызметкері болып шықты. Индо-қытай аудандарын аралап қайтпак, ең қызығы:

— Мен Мартыновтың шөбересімін, — деді. — Бірақ фамилиям басқа...

Менің жүзіме таңдану белгісі шыға келген болу керек, ол соны түсіне қалып: — Ие, ие! Тап сол ойыңызға түсе қалған Николай Мартынов! — деді.

Менің ойыма түсе қалған Мартынов болса, ол, міне, жүз жиырма жыл бойында ойлы адам баласының түгел қарғысын алып келе жатқан адам. Және ол менің ойыма ғана емес, көз алдыма да келді. Жалғыз да келген жоқ: Мартынов, Дантес, Лермонтов, Пушкин... Дантес, Мартынов, Пушкин, Лермонтов, Бенкендорф, Николай-І... Наталья, княжна Мэри, Грушницкий-Мартынов... Аспанға атылған оқ, тақап келіп кеудеден атылған оқ... Уақыт соты, сотталған уақыт, заман заңы, заңсыз заман... Көз алдым шұбартып кеткендей болды.

Көршім менің абыржып қалғанымды пайдаланып бастырмалатып кетті: — Ие, ие, сол! Николай Мартынов, Лермонтовты атпаған, өлтірмеген Мартынов! — деді.

Бұған дейін сыпайы сөйлесіп отырған көршім енді әр сөйлемнің аяғына таяқтай қылып бір леп белгісін қоя — бастады.

– Сеніңіз маған! Отставной майор Николай Соломонович Мартынов ақын Лермонтовты атқан да емес, өлтірген де емес! Олар намыс үшін атысқан. Сіз өзіңіз жазушы болған соң ұлы ақынды өлтірген жауызға лағынет айтып, жиіркенетін боларсыз. Оны мен де қарғаймын. Мартынов тұқымы түгел қарғайды! Николай Мартыновтың қолы да, ары да таза екенін осыдан-ақ көруге болады емес пе?!

Әңгіме асқынуға айналды. Ақ сүйек офицер Мартыновтың шөбересі қараңғы қазақ Мүсрептің шөбересін жекпе-жекке шақырып отыр! Қайда десеңші, – аспанда!.. Бұл – бас тартуға болмайтын жекпе-жек.

Мен ішімнен: “Иә, алла! Иә, Ираклий Андронников!” – дедім де, сайысқа әзірлендім. Атысар жерде Лермонтовтың орнына Мүсрептің шөбересі, оның қарсы алдында Мартыновтың шөбересі тұрғандай сезіндім.

Манадан бері оның не айтып тастағанын аңдасаңыз, бірінші кезекті ол әкеткенін көресіз. Лермонтов сияқты ұлы ақынды өлттірген жауыздың бетіне басылған қара таңба тұқым қуалап кететіні даусыз. Сондықтан Мартынов әулетінің жүз жиырма жылдан астам тұқым қуалай ойланып, қорғандап тастаған бекінісі берік болу керек. Ол бет алыстан қайтпауға тиісті. Оның қайтпас беті айқындалып та қалды:

– Лермонтовты Мартынов өлтірген жоқ!

Мен болсам, тар қыспақта осындай әңгімеге кездесіп қалармын деп ойламаған адаммын. Сондықтан есте барды тез жинап, ұштаңқырап алдым. Әліппеден кейін менің қолыма түскен бірінші орысша кітап Лермонтовтың бір томдығы болатын. Оны маған ауылдық орысша мектептің бірінші класында оқып жүргенімде, халық ағарту инспекторы сыйлаған. Жарым-жарты, шалағай-шарпы түсініп жүріп, сол кезде жаттап алған бірталай өлеңдер әлі есімде. Әрі ақын, әрі шебер педагог Бекет Өтетілеуов арқылы Лермонтов поэзиясын мен ертерек сүйіп едім.

Оның үстіне, 1941 жылы, ақынның қайтыс болғанына жүз жыл толар қарсаңында қазақша басылғалы жатқан өлеңдеріне мен *алғы сөз* жазғамын. Әрине, ақынның өліміне не себепкер, кім айыпкер екенін өрем жеткен жерге дейін қазбалаған болуым керек. Лермонтов өмірін зерттеушілердің ішінде мен Андронниковты ерекше жоғары қоямын. Сондықтан мен оны алламен қатар еске алдым...

Сонымен айқас басталып кетті. Бірінші салонда бізге секундант болатын князь Васильчиков та жоқ, офицер Глебов та жоқ: айналасы төрт-бес адам европалықтар, орысша білетіндері байқалмайды.

— Жүз жиырма жыл бойы зерттеліп келе жатқан материалға қарағанда сіздің ұлы ата-

ңыз Николай Мартыновты ақтап аларлық дәлел кездестірген емеспін, — дедім мен.

Екі пікірдің қарама-қарсы келгені сияқты өзіміз де бірімізге біріміз қадала қарасып қалдық.

— Дегенмен бұл сіздің ақтық пікіріңіз болмасқа керек... — деп, ол күлген болады.

— Біздің дауымыздың бір ерекшелігі — екі жағымыз да ақтық ойымызды алға сала сөйлестік қой, — деп, мен күлген болдым.

— Париж сигаретін рақым етіңіз.

— Рақмет, тағы да “Жамбылды” рақым етіңіз...

— Лермонтов қазақ мектептерінде оқылады екен-ау, сірә...

— Оқылады. Аударылады.

— Солай деңіз!..

— Пушкин мен Лермонтов қазақ тілінде аударыла бастағанына сексен жылдан асып барады.

Осылай іліп-тартпа ұсақ қақтығыс арқылы шама-шарқымызды байқасып алдық. Шабуыл қарқыны, тойтарыс серпіні, дәлел-айғақ, қызулық, сабырлық дегендерді салмақтасып отырмыз.

Шетелдерге сіңісіп кеткен орыс адамдарында біздің елде болып жатқан ұлы өзгерістерден түк хабары жоқтары кездеседі. Капиталистік елдердің газет-журналдарынан нені оқыса, соған сеніп, көр тышқан тіршілігінің құлы болып қала берген. “Қазақ жаманы

орыс бола алмайды” деген сияқты, бұлар европеец бола алмаған. Өнер қуып, білім іздеп кеткендері өз алдына, ал мынау сияқтылардың өресі онша биік бола бермейді.

Көршім ойлаған жерден шықты. Шап беріп ата-бабаларының аруағына жармасты:

– Сіз енді біле бермессіз... Кезінде орыстың жоғары дәрежедегі офицерлері Мартыновты құлан-таза ақтап алған болатын. Майор Николай Соломонович Мартынов аз уақыт түрмеге ілегіп қалғанда, оның күнәсыздығын дәлелдеп, еріксіз босаттырған. Бұған айтар қарсылығыңыз болмасқа керек. Сол кезде біздің ұлы әжемізге жазған хаттар сақтаулы. Бәрі де Николай Мартыновтың Лермонтовты өлтірмегенін дәлелдейді. Әлдеқашан топыраққа айналған әжемізбен айтыспассыз. Ол кісі баласының қолы тазалығына шүбә келтірмеген. Әлі де таласасыз ба?..

– Меніңше, бұл дәлеліңізді екіге бөліп тексерген дұрыс болар... Князь Васильчиков бастаған бір топ офицерлер Мартыновты ақтағанына дауым жоқ. Бірақ бұл топ Лермонтовтың өліміне ортақ емес пе? Сол кездегі Россияның озық ойлы адамдарының бірдебірі Мартыновты ақтады ма? Ақтаған жоқ, бәрі қаралады. Екінші, ұлы әжеңізді куәға тартсаңыз, ол кісі Лермонтовты жек көргені мәлім. Қыздары Лермонтовты қандай жақсы көрсе, әжеңіз сондай жек көрген. Мен бұл жайдың ішкі астарын тексерген адам

емеспін, бірақ Васильчиков тобы да, сіздің ұлы әжеңіз де әділ куәлік ете алмайтыны айқын. Ұлы әжеңіз емес, ұлы әжеңіздің қыздарының куәлігін келтіре алсаңыз, менің тоқталып қалуым оңайырақ болар еді.

Ұлы әжесі мен оның қыздары әңгімемізге кеңірек тартылып кете ме деп қауіптенгендей, көршім сөздің бетін басқа жаққа бұра бастады. Бірақ мен Мартыновтың қарындасы княжна Мэри мен Грушницкий бейнесіне берілген Мартыновтың өзінің арасындағы ұятты жанжалға соғайын деген ойым жоқты.

— Одан соң, — деді Мартыновтың шөбересі, — сіз білмесеңіз мен айтайын, Лермонтовты ағаш арасына тығылып тұрған бір казак-орыс атқан ғой! Оны білмейтін бе едіңіз?

— Жоқ, білемін ол ертегіні. Жақында ғана сот және медицинаның беделді адамдарынан құрылған экспертиза ол ертегіні түгел өтірікке шығарды. Сіз оны естімеп пе едіңіз?

Даугерімінің бір ерекшелігі — берілген жауапқа да, сұраққа да дұрыс-бұрыс деп тұрақтамайды. Мақұлдамайды да, дауласпайды да. Тез сырғып, екінші бірдемеге көшеді. Мен оны Раевский мен Андронниковқа қарай жетелегім келеді, ол аяғын бір басар емес. Лермонтов пен Мартыновтың тұстастары Булгаков пей Елагинге қарай тартып көріп едім, ол екеуінің аттары аталғанда көршімнің тілі байланып қалды. Екі қолын бірдей ербеңдетіп атаманыз оларды! — деді.

— Жақсы, атамайық.

Көршім содан кейін аз күлімдеп:

— Мүмкін, сіздерге Лермонтов пен Мар-
тыновтың арасында тіпті жекпе-жек болма-
ған шығар? Мартынов ақынды аңдып жүріп
бір тасадан атып тастаған болар? — деді.

— Жоқ, жекпе-жек болған.

— Екі аралықта алты адым жер өлшенген
бе?

— Өлшенген.

— Екеуінің қолына да бір калибрлі алты
атар берілген бе?

— Берілген.

— Екі жағының да секунданттары болған
ба?

— Болған.

— Лермонтовтың осы жекпе-жекте өлгені-
не дауласпайсыз ғой?

— Дауласпаймын. Бірақ...

— Бірақ дедіңіз, дауласатын болдыңыз! —
деп, көршім тағы да күлімсіреді.

— Әңгіме дауда емес, шындықты ашуда
ғой Лермонтов оғын аспанға атқаны мәлім.

— Аспанға атты ма, тигізе алмады ма?
Оны кім білсін...

— Жақсы. Солай-ақ болсын. Бірақ сіздің
атаңыз тақап келіп кеудеден атқан ғой! Та-
қап келіп атпаса, оқ кеудені тесіп өтіп ту
сыртынан қалай шығады! Ұлы ақынды Мар-
тыновтың өлтіргеніне бұдан артық дәлел
болмасқа керек.

– Мұны ешкім дәлелдей алмайды. Секунданттар Васильчиков пен Глебов – олай демеген. Олардан басқа көрген ешкім жоқ!

– Доктор Барклай де Толлидың куәлігін қайтесіз? Медициналық куәлік шүбәлануға орын қалдырмаса керек қой!

– Кавказ корпусының штабы тексеріп келіп, поручик Лермонтов жекпе-жекте қаза тапты деп хабарлаған. Бұған сіз де шүбәланбауыңыз керек болар!

– Біріншіден, корпус штабы бұл хабарды едәуір кешігіп жариялағаны мәлім. Екінші, ол хабар медициналық куәлік емес қой.

Осымен біздің жекпе-жек дағдарысқа ұшырауға айналды. Жеңіс те, жеңіліс те жоқ. Мүмкін екінің бірі болар еді, мойындау жоқ. Көршім бір кезде айтыс-тартысқа қолдануға тыйым салынған әдісті қолданып қалды;

– Сіз орыс емессіз, – деді.

– Ие, орыс емес, қазақпын.

– Сондықтан ол замандағы жекпе-жектің егжей-тегжейін біле бермеуіңіз мүмкін. Мартынов пен Лермонтов – бірге оқыған, бір заманның адамдары. Ар-намыс дегендерге өз көзқарастары бар адамдар... Сіз бен біз олардың бірде-бірін ақтап, қаралауға бармауымыз керек.

– Ие, мен орыс емес, қазақпын. Бірақ Лермонтов айналасындағы әңгімелерге таныстығым бар адаммын. Екінші, ақтап-қаралау сіз бен біздің жеке еншіміз болмағаны-

мен, ғылымның, қоғамның еншісі. Ал Лермонтов жайындағы ғылым тексерістері бұл мәселе жөнінде қалтарыс қалдырған жоқ. XIX ғасырдағы орыс халқының екі ұлы ақындарының бірін – Дантес, біреуін Мартынов өлтіргені даусыз деп білемін.

Тап осы арада біздің әңгімемізді айнадай жалтылдаған “күміс арбамен” келе жатқан түскі тамақ бұзып кетті. Лермонтов жырлаған пері қызындай, құмырсқа бел, бота көз индия қызы “күміс арбаны” дыбыссыз қозғап келеді. Алтын сандалет жалаң аяқтың үсті дөңкес, белтірлігі үзіліп тұрғанын қайтерсің...

– О, тамақтан кейін әңгімемізді жалғастырармыз, – деп, көршім өз орнына кетті.

Сендвич, банан, кестелеп турағандай лимон, апельсин, бұғып жатқан бөденедей ғана тауық еті... Тағы бірдеме, тағы бірдеме...

Жаңағы әңгімеден кейін осынша тәтті тамақтардың бірде-бірі маған дәмді көрінбеді. Ауызға салдым, жұттым, ұмыттым... Мартыновтың шөбересі де көзі терезеде, енжар шайнап отыр.

Тамақтан кейін әңгімеміз қайта басталды. Бұл жолы біразға дейін мұнайысты сыры бар әңгімелермен отырдық.

– Мартынов әулетінің ақын Лермонтовты қандай жақсы көретінін айтсам тыңдар ма едіңіз? – деді көршім.

– Неге тыңдамайын. Айтыңыз.

– Айтсам, біздің Париждағы пәтерімізде, орыс әдетінше ең құрметті жерде, шыны

қалпақтың астында Лермонтовтың бір томдығы сақтаулы жатыр. Оны Лермонтов қолын қойып, сол Николай Соломонович Мартыновқа өзі сыйлаған. Ол том — біздің әулетіміз үшін ең қасиетті, шаң жұқтырмай ұстайтын реликвия!.. Бұған не айтасыз?

— Алдымен, қалтқысыз сенетінімді айтамын.

— Егер Николай Мартынов Лермонтовпен қастасып өткен болса, оның кітабы сонша қасиеттеліп сақталар ма еді?

— Бұл айтқандарыңызға шексіз сене отырып, мен өз жорамалымды айтсам, өкпелемес пе екенсіз?

— Өкпелер сөздеріңізді әлі түгел айтып болмасаңыз, айта беріңіз...

— Лермонтовтың еңбегін қасиеттеп ұстайтындарыңызға әрі сенемін, әрі ізгі дәстүр деп бағалаймын. Сонымен бірге бұл ізгілік біздің таласымызға еш нәрсе қоса алмайды. Неге дейсіз ғой? Адам мінезіне аз ғана ой жүгіртсеңіз, Лермонтовтың өлімінен кейін Мартынов оның кітабын қасиеттей алуы мүмкін бе? Жоқ! Лермонтовтың кітабын қасиетті реликвияға айналдыру оның қарындастарының ісі дер едім. Және ақын өлімінің ыстық-суығы басылғаннан кейін...

Жұрт алдында Мартыновтың атақты ақынмен қастас болмағанын, қала берді, оны өлтірмегенін дәлелдеу үшін де мұндай “ізгіліктің” орны бар ғой. Бірақ мен оны айта алмадым.

Қарындастар ауызға алынса-ақ көршім бұл жағына жоламайды. Сондықтан әңгімеміз тағы да тоқырай бастап еді, көршім тағы бір таңданарлық жаңалық айтты:

— Былтыр мен Женевада Дантестің шөбересіне кездестім, — деді.

— Дантестің?

— Ие, Дантестің! Бұ да ұлы атасына тартқан, қылаң-сылаң, өмірінің үштен екісі айна алдында өтетін д е н д и екен... Ол үшін орыстың ұлы ақынын өлтіргендік үрім-бұтағына кететін мақтаныш сияқты. Әлгі бір камер-юнкер Пушкинді өлтірген Дантестің шөбересімін деп танысты. Жалғыз мақтаныш етерлігі — оны кейін орыстар ұлы ақынымыз еді деп тауыпты дегенді қосты...

Мана менің көз алдыма бір келіп кеткен бейнелер қайта келіп қатарлана қалды. Пушкин — Дантес, Лермонтов — Мартынов, Бенкендорф, Николай-І... Екі ұлы ақынды өлтірген екі қанішердің екі шөбересі қалай кездесіп қалған! Дантестің шөбересі Мартыновтың шөбересін әдейі іздеп жүріп кездестірсе, оның да орайы бар ғой. Мен бұл әңгімеге қалтқысыз иландым.

— Женевада... Үлкен ресторанда... Мен отырған столға келіп танысты... Қаным қайнап кетті... Тұрдым да жүре бердім, — деді көршім.

Бұ да жай қыстырылмаған әңгіме сияқты. Лермонтовтың өлімінен “қолы таза”

Мартыновтың шөбересі Пушкинді өлтірген залымның шөбересімен танысқысы келмей, тұрып жүре бергені!..

— Дантеспен сіздің ұлы атаңыз Мартынов бір полкта бірге болған ғой? — дедім. Қай полкта екені есімде жоқ екен, оны айта алмадым.

Бұл сұраудың ар жағында тағы бір ілгешегі бар ма деп қалған көршім: — Ол жағын білген емеспін, — деп сөзді доғарды.

Осымен әңгімеміз де аяқталды. Жеңген, жеңілген ешкім жоқ, әркім өз ойында қарысып қалды. Жалғыз таң қаларлық нәрсе — Мартынов әулеті төрт атаға келгенше, жалған бағыттан бетін аудармаған. Қайта, заман өткен сайын өндеп, толықтыра берген. Бұл не, әулет намысы ма, ақ сүйектер дәстүрі ме? Қалайда бұл кінәратсыз анайылық емес, әрине. Өшпес, ұмытылмас кек тап сандығының түбінде жата береді. Қара қылмыс таңбасы Мартынов үрім-бұтағынан осы күнге дейін өшпей қала беріпті.

Гонконгтың аэропортында Мартыновтың шөбересі түсуге жиналды. Мұндай көршімен айрылысқаным мен де өкінген жоқпын.

— Бір коробка “Берьеска” оттығын сыйлар ма екенсіз? Шын-ақ орыс табиғатында билеп жүрген орыс қыздары Отан сағынышын оятты білем... — деді ол қоштасып жатып.

Мен оған екі коробка оттық бердім. Ол маған Парижда француз тіліне аударылып

шыққан “Қазақ солдатын” жіберуге уәде етті. Кітапты жаяу почта арқылы жіберген бе қалай, мен әлі күнге алғаным жоқ.

Әңгіме осымен аяқталса да болар еді, амал қайсы, жалғасы бар болып шықты. Ол жалғас осы әңгімені қағазға түсірерде туды.

Жапонияда мен іркіс-тіркіс, қиыр-шиыр оқиғаларға араласып кеттім. Қонақжай жапон жазушыларымен, ғалымдарымен кеңірек таныстым. Елін араладым, Сөйтіп жүргенде әлгі Мартынов шөбересінің аты-жөні бір-жола есімнен шығып кетіпті. Онымен кездескенде бар әңгімеміз Мартынов жайында болғандықтан, оның өз фамилиясы ауызға да алынбаған. Танысқанда ғана бір рет атағаны есімде.

Әңгімені жазудан үміт үзген кезімде, есіме Ираклий Андронников түсті. Менің жерден жеті километр биік аспанда кіммен сөйлескенімді, кіммен дауласқанымды, әрине Ираклий білуге тиісті! Мартынов тұқымында ол білмейтін бір жан болмасқа керек!

Отыра қалып хат жаздым... Солай да солай болды, қадірлі Ираклий Луарсабович... Аспанда ұшып жүріп кіммен кездескенімді ұмытып қалдым. Сіз білмесеңіз, алланың өзінен де үміт күте алмаймын... Мартыновтың шөбересі болғанымен фамилиясы шеше жағынікі екен. Тишко ме екен, Шитко ме екен... Әйтеуір, бір ысылдаған әріптен басталып дөңгелек о-мен аяқталса керек еді.

Әлде дөңгелек о-дан басталып ысылдақ әріптердің бірімен аяқтала ма екен?.. Тегі, Мартынов Киевте үйленіп, мол бір байлыққа мұрагер болыпты дегенді білуші едім. Осыдан басқа бір түйір қосарым жоқ... Сол шөберенің аты-жөнін тауып беріңіз...

Ираклий Луарсабович – аса ұқыпты ғалым. Көңіл жықпайтын жолдас. Ол маған тармақ-тармақ, сала-саласымен Мартынов әулетін түгел біліп беріпті. Шыңғысханның, не болмаса Темірланның әулетінің шежіресі ме дерсің! Қайсысы қашан туған, қайда өлген, одан қалған кім бар, қыздары кімге күйеуге шыққан, түп-түгел...

Сонымен, кездескен адамыңыз кім болып шықты дейсіз ғой? Мен оны қазір де айта алмаймын. Әйтеуір, Тишко да болған жоқ, Шитко да болған жоқ, басқа...

– Енді кім? – дейсіз ғой.

– Білмеймін.

Андронниковтан келген жауапты мен әрбір ұқыпты адамның әдетінше, сенімді бір жерге тығып едім... Чернышевский томдарына тықтым ба, Герценнің томдарына тықтым ба, есімде жоқ, әйтеуір, бір сенімді адамға аманат еткенім есімде... Айналамызда кітап оқымайтын бір жан жоқ. Олардың өзі ондап саналады. Солардан жасырып едім. Қазір біржола табылмай қойды.

Бала-шағаны тасқаяқтай қағыстырып, талай қыстым. Ешкім көрмеген. Аманат ет-

кен сенімді адамдарым да үн шығармайды. Кіммен керіссем де, айыпты өзім болып шығамын. Ираклий Андронниковқа тағы бір хат жазуды ыңғайсыз көремін. Бір жолыққанда аңдатпай ғана, елеусіз сұрай қойсам, менің ұмытып қалғанымды біліп, жымияр да, айтып берер деп сенем...

— Табылды, табылды!

Осы әңгімені орысшаға аударып жүрген жазушы Алексей Беляниновтан бүгін ғана телеграмма алдым. Ол Андронниковпен кездесіпті. Мартынов шөбересінің фамилиясы Квитко екен...

— Квитко!

ҚАСҚЫРДЫ АТҚАН ҚАЙСЫСЫ

Аңшылар үшеу едік. Біреуі — министр, біреуі — ғалым, үшіншісі мен — жазушымын. Арқамызда тотыдай құлпырған қызылды-жасылды бір-бір байлам қырғауыл. Әрен көтеріп келеміз. Ылғи еркегі — атасы, әкесі, баласы... Әжесіне де, шешесіне де, қызына да тигеніміз жоқ. Атпадық.

Аңшылық кұмары әбден тарқады. Көп аттық. Биылдыққа бір аңшы келмеген соныға кездестік те, аңшысы келіссе екі жыл жыр болатын қырғауыл аттық. Қырғауыл

қырынан да құлады, шалқасынан да құлады, тәйкесінен де құлады. Шаншылып құлап келе жатқан бойы қоржынға өзі де кіріп кетті...

Іленің төменгі жағында осындай бір соны қорық барын естіп құмартып келгеміз. Шын екен. Өзеннің ортасында қалған үш арал. Екеуіне былтырдан бері адам аяғы тимеген, тұнып тұр. Қалың қара ағаш, шытырман жиде мен жаңғыл. Белуардан келетін қорық көк өлең. Үшінші арал үйір-үйір жыңғыл, шеңгел екен, аппақ құм қырқаланып жатыр. Дәл ортасында жалғыз өскен жуан тораңғы көрінеді.

Таңертеңгі бір шарлауда сонша көп қырғауыл атып, енді демалуға біз сол үшінші аралға келе жатырмыз. Шын аңшы аң көп кездескен жерден алыстап кетіп демалу керек. Біз де соны істеп, қырғауылы көп екі аралдан қашықтап барамыз.

Август айының аяқ шені болса да, күн әлі ыстық. Су да жылы. Үшініші аралға ауысу үшін қырға шықпай-ақ су кешіп келеміз. Үшеүміз де орта бойлының о жақ бұ жағында болсақ керек, арқадағы қырғауылдың қызылды-жасылды құлпырған құйрықтары суға жүзіп келеді.

Аңшылық алабұртуы басылған соң, артығырақ кеткеніміз де еске түсе бастады. Алынған лұқсат бойынша, үш аңшы үш-үштен тоғыз қырғауыл атпақ едік, қазір то-

ғыз-тоғыздан асырып жіберсек керек. Осы бір түйткіл еске түсіп үшеуіміз де үнсіз келеміз.

Министр бәрімізден бұрын қырағылық көрсетіп:

— Асыра сілтеп жібермедік пе? Ұсталып қалсақ, ұят болып жүрмес пе екен? — деді, бізге бұрылып.

— Түнде қайтамыз ғой, ұстала қоймаспыз... — деді ғалым.

Мен үндемедім. Арқадағы қырғауыл салмағы ауырай түскендей болды.

Үшінші аралға келіп орналасқаннан кейін, аңшылық қалпымызға қайта оралыппыз. Әркім өз атқан қырғауылын қоюырақ көлеңкеге тығып жатыр. Ғалым өз қырғауылдарын бір құмның етегін казып жіберіп, сызды салқынға көмді. Жуан жалғыз тораңғы үй орнындай дөңгелене біткен қалың жыңғылдың дәл ортасына өскен екен, айнала-сына кою көлеңке түсіп тұр.

Шын аңшылар орынды-орынсыз от жағып, түтін бұрқыратпаулары керек. Біз де алдымызға термостарымызды әкеліп қойдық. Шын аңшылар мырза келеді, біз де сумка біткенді, дорба біткенді ортаға қойдық. Ақ мойнақтар, қызыл мойнақтар қылтия бастады. Шын аңшылар дабырлап сөйлеспейді, біз де ақырын ғана күбірлесіп отырмыз. Шын аңшылар үнемі сақ отырады, біз де қолымызда кесе, көзіміз айналада, құлағымыз әр дыбысқа елең етіп қалып отыр.

– Ойбай, елік! – деп, ғалым газет дастарқанның үстіне бұға қалды. Мойны оқыс бұрылып, көздері “елік!” деген жағына қадалып қалыпты. Тырнақтының көзі, тістінің көзі, аңшының көзі!.. Кесесі қисайып, қара қошқыл коньяк төгіліп жатыр.

– Елік емес, қара құйрық! – деп, министр де бұға қалды. Оның кесесі де жантая құлап, оның коньягы да төгіліп жатыр.

Мен еш нәрсені көрмей-ақ бұқтым. Менің коньягім де төгіліп жатыр... Министр де жоқ, ғалым да жоқ, жазушы да жоқ, аңшылар қалыппыз...

Жыңғыл шыршасының азғана селдіреген жерінен жел жағымыздағы суға жақындап келіп тоқтаған үш қара құйрық көрінеді. Екі лағын ертіп келген ана киік елең қағып, елгезек тұр. Қауіп барын сезінгендей селк етіп қалады. Екі лағында табиғи сергектік, ата жөнелуге әзір тұрғандық бар. Сонымен бірге анасына сенген балалық, балаға лайық ойнақылық бар.

Екі лақтың бірі суға тізесінен ғана түсіп, суды бір ұрттады да басын көтеріп, тамсанып айналасына қарады. Тағының сақтығын, лақтың сақтығын істеп тұр. Лақ байқұс басын суға қайта еңкейте бергенде, бір бүйірінен арс етіп қалып, суға атылып түскен көкжал арлан қасқырды көрдік. Ана киік қасындағы лағымен бірге жалт бұрылып орғып-қарғып қыр асып кетті. Суда – қалған

лақ аз-ақ бас салмаған қасқырдан ыршып, біздің аралға қашып келеді. Орғып-атқылап, секіріп ыршып, ұшып келеді. Суға лақтан гөрі салмақтырақ батып, қасқыр да қалмай келеді. Біздің екі жігіт мылтықтарын қолдарына алды.

— Қасқырды, қасқырды! — десіп, ысылдасып қалдық.

Лақ қашып, қасқыр қуып келе жатқан су Іле өзенінің өзі емес, үш аралды күн шығыс жағынан орап кеткен жіңішке жармасы ғана. Терең де емес, ені де елу метрдей ғана. Байғұс лақ бір секіргенде екі метрдей кетеді де, қасқыр одан шалымды емес, ауырлау малтығып келеді.

Қоян көжегіндей сұрғылт лақ күм аралға қалжырап шықты. Көкжал арлан бес метрдей кейін шықса да болдырмапты. Қайрақ күмға тырнағы іліккен соң-ақ лақпен арасы жақындай берді.

Тағы баласы қарауытқанға жақындамай, біздің оң жағымыздағы күм бұйраттың қырқасымен қашып келеді. Арлан қасқыр аузын арандай ашып алған. Кеңірдек түбінен шыққан ызалы ырыл естіле бастады. Қашқан лақ, қуған қасқыр дәл біздің тұсымызға келгенде аралары үш метрдей-ақ еді. Көздері шұбартып кеткен көк тажал бар ызасымен енді бір арс етіп қалса, қорқақ лақ ұшып түскендей. Екі мылтық жалғаса гүрс етіп қалды. Мен селк ете түстім. Қорыққаннан емес екен...

Лақ байғұс өз екпінімен доңғаланып барып, түмсығынан шаншыла құмға құлап түсті. Бар қамқорлығымыз — азаптамай, тез өлтіргенімізде болат та... Қасқыр жалт бұрылып, атжал құмның тасасына түсіп кетті. Жок болды.

Аңшылар бірімізге-біріміз қарадық та, үндеспей қалдық.

— Қасқырды, қасқырды! — деп, ысылда-сып қалғанымыз қайда?

Термос қақпағы ашылған жоқ. Әркім үнсіз орнынан тұрып, өз бұйымдарын жинай бастады.

Сол бетімізбен машинамызға қайттық. Тұнық қара көздері әлі мөлдіреп, мейірім тілеп жатқан өлі лақты ешкім алған жоқ.

Содан бері сол аңшы достарыммен кездескен емеспін...

ТИМКА-ДИМКА

Мен Ұлы Отан соғысы басталған күннен бері бір ғана моншаға барып жүремін. Оның қараңғылауына да, кірлеуіне де, кейде сағаттап күттіретін кезегіне де бойым үйреніп кетіпті. Басқа моншалардан маған мұның ыстығы да ыстық сезіледі.

— Сүпірге бар ма? — деймін ұйғыр шалына.

Ол маған: — Бағ! — дейді. Шынында “бар” да демейді, “бағ” да демейді, мен естіп-білмеген бір дауысты дыбысқа апарып соғады.

— Веник есть? — деймін орыс шалына.

— Ол маған: — Есть! — дейді.

— Сыпыртқы бар ма! — деймін едәуір жасқа келіп қалған мосқал қазаққа.

Ол үндемей ғана сыпыртқы әкеліп береді.

Билет он бес тиын, сыпыртқы он тиын. Моншада осыдан басқа не бар сөз боларлық? Мен осы сөз аздыққа үйреніп кеткенім сонша, басқа моншаларға барғым келмейді.

Тим... Тимоша... Ким... Симка... Дим... Димка... осының бәрі бір-ақ адамның аты. Оның шын атын ешкім білмейді. Мен өзім сұраған емеспін. Бұл — тыриған арық, денсаулығы қыл үстінде оқымаған, жұмыскер адам. Жаңағы үндемей ғана сыпыртқы әкеліп береді дегенім осы кісі.

— Оден! — дейді ол моншаның ішкі есігін ашып, алдыңғы залда кезек күткен адамдарға. Бұл оның бір адам кірсін дегені.

— Назат! — дейді, біреудің орнына екі адам кіріп бара жатса. — Назат!

Кезегіңмен кірсең, билетінді алады, орныңды көрсетеді, сыпыртқы сұрасаң, — береді. Сырт айналып жүре береді.

Оден!

Бұл — тоя жеп көрмеген, қызыға киініп көрмеген, жасынан-ақ өнімсіз еңбектен аса алмаған сорлы адам. Өзі де “оден”, көптің бірі емес, жалғыздардың бірі.

Бір күні ол маған жақынырақ келіп:

— Ағай, он сом ақшаңыз бар ма! Керек еді, - деді ыржиып.

Ширек ғасыр ішінде маған тіл қатқаны да осы, ширек ғасыр ішінде менің бетіме тура қарағаны да осы.

Мен барымды бердім. Алды. Алғыс айтқан жоқ...

Содан кейін талай рет кезекте тұрып моншаға түсіп жүрмін. Кезек тым ұзақ болғанда кезексіз өткізер ме екен деп Тима-Димка-Симкаға талай жалтақтадым. Бірақ оның көзі маған бір түскен емес. Кезегімен өткізеді, билетімді алады, сыпыртқы сұрасам, — береді, он тиынның алады, сырт айналып кете береді.

Екеуміздің арамызда әдетке айналған амандасу да жоқ, таныстық та жоқ. Аты-жөн сұрасу да жоқ. Ширек ғасыр бойында баяғы бейтаныс қалпымызда келе жатырмыз.

Бір күні тағы да сол моншада өзіміздің сүбелі жазушыларымыздың бірі кездесіп қалды. Ол менің арқамды біраз сабалап берді, мен оның арқасын сабалап бердім. Ол менің арқамды ысқылап берді, мен оның арқасын қызылшақа қылып бердім. Енді екеуміз жайласып отырып алып қаланың жаяу өсегіне көше бергенімізде Тимканың “Назат” деген қатты айғайы естілді. Шешінетін жерге өтіп кеткен біреуді шегіндіріп жүр. — Назат! Назат!

Осыған ұштасып біздің әңгімеміз де Тимкаға көшті. Менің сыбайласым Тимканың

біраз – қызық мінездеріне кездескен екен. Бір жолы Тимкадан сыпыртқы алғанда бес тиын, екі үш тиындық берген екен, Тимка бір тиынын қайырып беріпті... Мен жолдасыма өз басымнан кешкен жоғарыдағы әңгімені айттым. Кінәсыз-кінәратсыз күлісіп алдық.

Күлкі аяқтала бергенде, сыбайласым маған шұғыл бұрылып:

– Сен бұл әңгімені маған неге айтып отырсың? Әлде менің де қарыз сұрағым келіп отырғанын сезіне қалдың ба? – деді.

– Жоқ, сен қарыз сұраушы ма едің? Отыз баспа табақ кітабың баспада жатқан жоқ па?

– Бес ай кешігіп шығайын деп тұр.

– Пожалуйста, қанша керек еді?

– Екі жүз.

– Болады. Ертең соға кет!

– Бірақ мен мына моншашыға ұсап жүз таныстықтан ажырасып кетеді екен деп қорықпа... Кітабым шыққан күні әкеліп беремін.

– Болады.

Осыдан біраз күннен кейін мен ұзағырақ жолаушылап кеттім. Қайтып келісімен қаланың сыртында тұрдым да, төрт-бес ай моншаға бара алғаным жоқ.

Күзге қарай қалаға қайтқан соң моншаға келіп едім, ұйғыр шалы мен орыс шалы мені күлісіп қарсы алды. Тимошка жоқ екен.

– Ие, жайшылық па?

– Сұрамаңыз, қызығы бар...

– Не қызық?

– Тимка осы айдың басында демалысқа шыққан... хи-хи-хи.

– Содан бері күнде келіп моншаға түсетін болды... ха-ха-ха...

– Әдетте сіз моншаға келетін сенбі, дүйсенбі күндері таңертең келіп, түнге дейін моншадан шықпайтын болды. Ха-ха-ха...

– Неге?

– Сізге кездесем, – дейді.

– Сізге айтатын сөзім бар дейді... Ха-ха-ха... – Бұлардың ойында Тимканың біреумен сөйлесем дегені бір таң қаларлық іс болса керек.

– Бүгін дүйсенбі ғой, келеді, қазір...

Шалдар күлкіден аузын жиғанша болған жоқ, екі аяғын кезек-кезек сүйреп басып Тимка келді. Шалдар күлкіден тез тыйылып, теріс айналып кетті. Тимканың менімен не сөйлесетінін сыртынан бақыламақшы.

Тимка менімен бұл жолы да амандасқан жоқ. Жақындап келіп шалбарының ышқырына үш саусағын тықты да, орап-бүктеп, насыбай шақшаның тығынындай нығарлап тастаған бірдемені менің алақаныма қыстыра салды. Ып-ыстық екен... Мен не арыз, не хат болар деп қалдым. Ашып қарасам, жабысып қалуға жақындаған екі бес теңгелік екен!..

Мен қызарып кеткен болуым керек. Екі бетім ду ете түсті. Тимка ойыма қараған жоқ, теріс айналып жүре берді.

– Өй, Тим... тұра тұршы!..

– Қазір...

Тимка шығып кетті. Шешінген бойым моншаға түспей-ақ терлеп мен отырып қалдым. Қолымда базарға мың кіріп шыққан екі көк бес теңгелік... Әлі жып-жылы.

– Ныма, ныма? – деп, ұйғыр шалы қасына келді.

– Што, што? – деп, орыс шалы жақындап келеді.

Бұларға не айтарымды білмей мен отырым.

Ұзамай Тимка қайтып келді. Жүзінде қуанышты адамның жымиюы.

– Өй, сен, бері келші, отыршы, – дедім мен, қасымнан орын беріп. Тимка отырған жоқ, келген бойы маған бірталай ұсақ ұсынды:

– Мынау ұсағы, ағай, елу жеті тиын...

Тимкамен сөзге келу қандай қиын болса, ақшасын қайырып беру одан да қиынға түсті. Мен оған қарызға бермегенімді түсіндіргім келеді, ол басын шайқайды. Мен күштеп бес теңгелікті оның алақанына саламын, ол алақанын жұмбайды. Бес теңгеліктер жалп етіп еденге түсіп кетеді. Бес тиындық он тиындық ұсақтар дөңгелеп-дөңгелеп, жан-жаққа жүгіріп кетті.

Жалғыз-ақ ем қалды. Мен оның мойнынан құшақтап алдым да:

– Айналайын, бауырым, сен ақшанды қайырып алмасаң, мен бұл моншаға келмейтін боламын. Сен мені жек көреді екенсің, – дедім. Жалғыз айтқаным бұл ғана емес,

әрине. Момын адамға, қарапайым адамға жетер-ау деген сөзімді аямаған болуым керек.

Тимка ақшаны әрең алды. Мен тынышталып моншаға түстім.

Сыпыртқымды балқытып алып шабынатын сөреге шыға бергенде, қызара бөртіп сабаланып жатқан сыбайласымды таныдым. Ол да мені көрді. Көрді де әрі қарай бұрылып отырды. Мен де оны қысталамадым. Жақындағаным жоқ.

Моншаның қараңғылауы жақсы екен... Шабынатын сөреде бұрқыраған тұманның қоюырақ болғаны жақсы екен. Сыбайласым маған “көрінбей” сөреден сырғып түсіп кетті. Мен жуынып болғанша, ол үйіне кетіп те қалыпты. Содан бері көшеде кездесе де танымай өте береді... Танымай өте беруге жеттік, енді оның ар жағында таныстықтан айрылу ғана қалмаса жарар еді...

СІЛЕКЕЕВТЕРДІҢ КЕНЖЕСІ

Жас жігіт менің кабинетіме ордандай басып кірді.

— Сау боларсыз!..

Бұдан он минут бұрын телефон соққанда да, сөйлесу әлпетінде де бір ірілік барлығы байқалып еді, мен онысына қарамай, кел дегемін.

Қағазға толы сұрғылт папка бар салмағымен менің столыма сылқ ете түсті. Жігіттің өзі кең креслоға шалқая отыра беріп:

— Темекі тартатыныңыз жақсы екен... Лұқсат болар? — деді менің темекіме қолын созып.

— Лұқсат...

— Біз болсақ, “Беломор”, “Бүркіт”, “Прима” тартамыз ғой. “Лайка” деген ерекше бірдеме болар?

— Ерекше ештеңесі жоқ.

— Сонда да...

Екі аяғы есерлік, ессіздік дейтін екі баспалдақта тұрған адам сияқты екен.

— Ие, жұмысыңды айта отыр. Жаңа айттым ғой, жарты сағаттан кейін жиналысымыз бар еді.

— Айта отырсам, мен сізге екі рет хат жазып едім, жауап бермедіңіз...

Күніне ондап, айына жүздеп келетін хаттардың көбіне жауап бере алмайтыным есіме түсіп, мен бұлтарыс жасағаным жоқ.

— Мүмкін... Ондай жалқаулығым жоқ, емес, — дедім.

Жас жігіт онымды қолма-қол пайдаланып, мені ығыстыра бастады:

Осыларыңыз кімге болса да ұнамайды. Қою керек қой! — деді. Мен басымды изедім.

— Өзіңіздің бір әңгімеңізге аздап сын айттып едім, әлде соным жақпай қалды ма екен? — деп, енді менің екінші жағымнан жармаса кетті.

Тісі бар, тілі бар жас сияқты. Сондықтан әңгімені анықтай түскім келіп:

– Ие, қандай сын айтып едің? – деп сұрадым.

– Сіздің “Сөз жоқ, соның ізі” деген әңгімеңізде екі мастың ағаш түбіне көлдетіп тұрғандарынан басқа не бар? Идея деген атымен жоқ қой. Совет адамдарын маскүнем етіп көрсетуді қалай дұрыс көрдіңіз? Мен осыларды айтып едім.

– Сондай бір сынға жауап бергенім есімде. Алмадың ба?

– Жоқ, алғаным жоқ.

– Атың кім сенің?

– Сілекеев.

– Онда алуға тиіссің, фамилияң есімде қалыпты.

– Менің фамилиям есімде қалыпты дегеніңізге қалай сенсем екен, ә? Өзіңіз сенеді деп айтып отырсыз ба?

Жігіт мысқылдай жымыып маған қарады. Өлтіре жауап берген адам сияқты. Темекісінің күлі еденде жатқан кілемге түсіп кетіп еді, оған шіміріккен жоқ, табанымен тапай салды.

– Менің есімде қалған бір сенің фамилияң емес, ағалы-інілі, нағашылы-жиенді үлкен бір топ адамдарым бар еді көптен білетін. Солардың бәрінің фамилиясы Сілекеев екен... Бұзау көздеу, бұқа бұғақтау, өнімсіз де болымсыздау... Талант-талабы таяздау, талап етуі шексіздеу... Солар жайында жа-

зайын деп жүргенім бар еді... — деп, мен жігіттің көзіне туралап қарап едім, аңғармады.

Ол мені ығыстырардай болып ірі отырғанда ұнай бастап еді. Жастық қызуымен орынды-орынсыз соқтыға сөйлегенін ауырлаған жоқпын да. Жап-жас жігітті, танып-біліп болмай, үр да жық, сотқар деп қалай айтарсың? Тасада тұрып тас лақтыратындарға қалай қиярсың?

— Сын жазушы ма едің? — дедім, үзіліп қалған әңгімеге қайта оралғым келіп.

— Жок, фельетон жазамын, — деп жас жігіт папкасын алдына қарай жақындатып қойды. — Кезінде аудандық газетке үзбей басып жүрдім. Соларымды оқып берсеңіз деп келіп едім.

— Жарайды, оқийн, қалдырып кет.

— Бірақ көбі шимай-шытырман қолдан жазылған қалпында еді.

— Онда қалай, машинаға бастырып әкелесің бе?

— Соған ақшам болыңқырамай тұрғаны...

— Е!.. — дедім мен, даусыма ең кемі екі-үш түрлі астар беріп.

Жігіт көзі лайланып, ақша керектігін айтып тұр. Менің көзім онысына түсінбегендей қарайтын сияқты. Жігіт маңдайының терін сүртті. Еркектің ең аянышты халі дәрменсіз ыржиған кезі ғой. Ойын, ар жағында жау-тандау ғана бар. Мен оған жібермей:

— Фельетонист екенсің ғой! — деп сүйемел жасадым.

– Шама-шарқымша... – Жігіт жүзі өңдене бастады.

– Бір фельетонның материалын көзіңе көрсетейін, жазасың ба?

– Жазам.

– Жүр...

Мен Сілекеевті ертіп алып, жаңа моншаға кеттім.

“Жаңа монша тамаша екен!” дегенді естіп, мен мана таңертең ғана жуынып қайтып едім. Монша шын-ақ жақсы, жылы да жарық екен. Моншаны ашқан күні ірі сөздер сөйленгенін монша бастығының өзі айтқан:

– Біздің Сандановский!

– Астананың ажары!

– Орындалған ұлы арман! – дегенге дейін барысыпты.

Бірақ біздің барлық кеңседен қуып шыға алмай жүрген қағаз-құмарлық, жазуқұмарлық үйір-үйірімен осында келіп орнапты. Мен жас фельетонисқа осыны көрсеткім келді.

Фельетон материалдары моншаға кіре бере-ақ кездесе кетті.

Екі жерде екі касса: еркектердікі, әйелдердікі.

Екі жерде киім ілетін екі қоршау: еркектер үшін, әйелдер үшін.

Залдың екі басында екі контролер: еркектер үшін, әйелдер үшін. Бұлар моншаға кірерінде тексереді.

Есік алдында тағы екі контролер: еркектер үшін, әйелдер үшін. Бұлар шығарында тексереді.

Бәрі де жусап отыр, таңертең де жусап отырған, жұмыс жоқ.

Үлкен залда үш әйел, екі еркек жуынып шығып, дем алып отыр. Бізбен жетеу болдық.

Мен еркектер кассасына келіп:

— Номерге екі билет, — дедім.

Жұмыс жоқтықтан талмаурап отырған кассир әйел жалқау қозғалып, екі билетті жыртып алды да, қолдан нөмірледі. Содан кейін кіріс-шығыс кітабына тіркеді. Содан кейін маған берді.

— Көпшілік бөліміне екі билет, — дедім. Ол билеттерді тіркемей берді. Бірақ осы билеттер үш түрлі күлкіге ұшыратарын таңертең көргемін.

Мен қасымдағы жігітке он тиын бердім де:

— Су ішейік, кассаға барып ұсақтата қойшы, — дедім. Жігіт кассаға барып еді, кассир әйел ұсақтамады:

— Уақтауға хақым жоқ. Ана бұрышта отырған жас жігітті көресің бе, сол ұсақтайды.

Алдында жарық-жарық жалпақ стол, аяқтары серейген жас жігіт отыр. Стол үстінде қой отарындай жайласып жатқан көп ұсақ... Осы ақша ұсақтауда кезектесіп істейтін үш қызметкер бар!

Біз жоғары қабаттағы көпшілік бөліміне өте бергенде, төменгі залда отырған контролер әйел бізге қолын созды. Біз билетімізді ұсындық. Ол билетіміздің үштен бірін жыртып алды да:

— Мына бөлегін моншашыға бересіндер, мына бөлегін моншадан шығарда анау есік

алдында отырған контрелерге тапсырасындар, — деді.

— Түсіндік...

Мен бұл жолы моншаға түскенім жоқ, әрине. Еркектерге арналған ерекше демалыс бөлмесіне кірдім де:

— Қалай, фельетондық материал көре алдың ба? — дедім.

— Артығымен! — деді жігіт. Ол менен артығырақ көрген екен: — Мынау дегеніңіз бір сұмдық қой — деп қорқытты.

— Жазасың ғой?

— Жазамын.

— Ал ендеше кеттік...

Біз моншадан шығуға бет алғанда, есік алдындағы контрелер қолын созды:

— Билеттеріңіздің контрольдық құлақшасын!

— Жоғарыда тастап кеттік... — дедім мен.

Әйел тынышсыздана бастады. Азырақ үрсып алды.

— Тауып әкеле алмайсыз ба?

— Жоқ... мусор жәшігіне тастап жіберіп ем...

— Контроль құлақшаны маған тапсыру керек екенін неғып білмейсіздер?

— Бір құлақшаны ана контролюге беріп едік қой!

— Ол өз алдына, мен өз алдыма...

— Амал не, кешіресіз де...

Далаға шыққан соң фельетонист жігітке:

— Мә, саған жиырма бес сом... Осыдан фельетон шығара алсаң, қайтып сұрамаймын. Шығара алмасаң, он күннен кейін қайтып әкеліп бересің, — дедім.

– Ойбай, аға болады!

Содан бері он төрт ай өтті, фельетон да жоқ, жиырма бес сом болса болмаса да жоқ... Монша тәртібі, құдайға шүкір, өзгеріп, анандан-мынадан арылып та үлгерді.

АШЫНҒАН АНА

– Қонайын деп едім, – деді есіктен бір жалба-жұлба әйел кіріп келді де.

Жағы суалған. Бет-аузын айғыздап тілген әжім маңдайы мен екі көзінің құйрығында түйісіп жұлдызданып тұр. Ағарған әжім сызықтарының әрқайсысы бір-ақ тілектің ізі екенін ешкім аңғарған жоқ. Жарылған еріндерін тас жұмып алып, үй иесіне от шашқан кара көзін қадады да, жауап күтті.

Жырым-жырым жеңінен білегіне дейін көрінген қайыстай қап-қара қолын көсеу ме дерсің. Мүйіздей кара саусағының біріндегі күміс сақина өзгеше жарқырап көзге ұрады.

– Қай жактікі боласыз? – деді үй иесі, әйелдің батылдығын ұнатпай. Оның үстіне, көр көзділеу адам “қонайын деп едім” дегенді жақтырмады. Әйелдің қажыған жан, қалжыраған жайын ұға алмады.

– Сендей үй бикештері қайнынан басқа елді білмейтін. Айтсам да біле қоймассың.

Айтсам кейін айтармын, әуелі “қон” деген сөзіңді айтсайшы! — деді әйел манағыдан көрі де батымырақ түрде.

Үй иесі кесек сөздерден бастырылып қалды білемін қайыра жауап бере алмай:

— Қонам десең енді... — деп былжырады да, өз әйеліне қарады. Оның қыпылықтаған көздері “мына бөледен” құтқармасаң, маған от шашып жібере ме, қайтеді... деп тұрды әйеліне.

— Е, қонсын. Қоныңыз, — деп, әйелі меймандостық көрсетті.

Қыр арқасы мен жағасынан басқа дымы қалмаған құп-қу камзолын босағаға іле тастады да, келген әйел көсеудей қолын отқа қақтап жатып:

— Тоңып келдім. Алыстан келем, сорлы басым! — деді.

Бастапқы сөзден беті қайтып қалған үй иесі күбжендеп сөйлескісі келген пішін көрсетті де, еш нәрсе сұрай алмады. Көгендегі қозыдай болып отқа төніп отырған балалар қорқып, кейін шегініп кетті. Үй әйелі жалма-жан бір тостаған ұнды алып илей бастады да, әрі-бері қыбыжықтап отырып:

— Сыңайласым, арып-шаршаған адам көрінесің, көзіміз үйренсін, жөніңді айта отыр, — деді.

— Айтам, шырағым, айтам. Мына үй қожанның тауы шағылып, жаны жасып қалды білем. Мені бір мыстан кемпір деп отырғой, сірә! — деп, самайына түскен қара бу-

рыл шашын құлағынан асырып қайырып тастады да, сөзіне кірісті:

— Қаладан келем, шырағым!.. Шыққалы он күн болды. Жоғарғы Арғын, Бәден ауылы-нікімін. Көптен жесір адаммын. Доңыздың ашаршылығына байымды берсем де, арқалап жүріп жалғыз баламды алып қалып едім. Сол балам үшін он жеті ай түрмесін де көріп келе жатырмын... — деп, бір күрсініп қойды.

Үй әйелі нан баттасқан қолымен самай шашын жинай беріп бір “сылп” деді де, қолын көтерген бойы аузын ашып қатып қалды.

— Бала ананың бауыр еті ғой, отқа да, суға да сүйреп салады екен. Өзегіңнен үзіліп түскен балаң үшін қалай отқа түспессің? Былтыр әлі солдат алатында жалғыз ұлым он бесте еді. Алтыбас деген байдың сиырын бағуға жарағалы екі-ақ жыл болған. Екі жылдан соң:

— Қарағым, екі жылғы табан ақыңа бірдене берсе, алып кел деп балама тапсырсам:

— Сауып отырған сиырдың сүтін ақтап жүрсің! — деп, әлгі Алтыбас ит дым бермегені ғой.

Жиырма бірге келген баласы болыс еді. Оңбаған неменің көзі құтырған иттің көзіндей екі түрлі болып, бірі алданып, бір қанталап тұрған, шашы үрпиген бір пәлені өзі шақылдаған. Байдың баласы бөрінің бөлтірігінің келетін әдеті ғой.

— Ақы бермесен кетем, — деген баламды жонын бірдей ғып сойып салыпты. Содан соң балам қашып келген.

— Е, бұл белгілі жай ғой. Ақысын ала алмаған жалғыз менің балам ба, тәңірі! — деп, әйел аз тоқтап, қайта сөйлеп кетті:

— Сөйтiп отырғанымызда, солдат алатыны шықпас па... Аттының қамшысы, жаяудың таяғы қашан да бiзге тиедi ғой.

— Қапия қатынның баласы да iлiгiптi, — деп дүңк ете түсті.

— Қой менің балам жас емес пе? — дейiм. Жаманат өтiрiк бола ма, балам iлiктi де кеттi... Жүртпен көрген ұлы той, әуелi отыра бердiм. Баламның жастығына iшiм ауырса да, жүрттың барлық бозбаласы барады дегенсiн, жалғыз елде қалып, үйiрге салушы ма ем, барсын, дедiм.

Солдат бермеймiз деп азамат атқа мiнгенде, менiң қарғатайым да бiр тайға мiнiп далбандап шауып жүрдi...

Күн өттi, ай өттi. Бiр уақытта елдiң iшi алатайдай бөлiнiп адам басы дал болды да қалды. Жылағанда басы қазандай болған қатындардың бiразы үн-түн жоқ, басыла қалды. Бiрге жыласып, патшаны бiрге сiлесетiн қатындарым қоя қойыпты. Мүндасайын деп маңына барсам:

— Қайтесiңдер, құдайдан күтiңдер, — дейдi де терiс айналып кетедi.

Сұрастырсам, бiз секiлдi құрын түндiктен басқаның баласын босатып алған екен. Ба-

ласы босағандар кәдуілгідей бөлектеніп, іргесін аулаққа салып, жүре сөйлеседі. Көрінгеннің көзіне қарап:

— Ағайын, маған да жәрдем берсеңдерші. Жасы толмаған жалғызым көлденең ілігіп тұр ғой... — десем:

— Құдайдың салғанын күтуден басқа не шара бар... — деп етегімнен тартады.

Тамам таз бен ақсақ, шолақтың арасында біздей сорлының баласы ғана солдатқа баратын болыпты...

Салып болысқа бардым. Көз жасымды көлдей төгіп болыстың әкесіне жалындым:

— Өмірімде есігіңнен алмайын. Тек қана солдаттан аман алып қал. Бұғанасы қатпаған жас бала арам ғой, — дедім.

— Малымның санынан алған адамымның саны асып барады. Ала алмаймын, — деді.

Керілген кермиық жас қатыны бар еді.

— Қара үйге бар. Бұл үйге кісі келеді, — деп айдап шықты.

— Мен кісі емей, итпін бе дейін деп кеудем бір қозып тұрды да, айта алмадым, шығып кеттім.

Алтыбас деп жай атанды деймісің, бұған менің өкімім өтпес дедім.

Одан шығып болыс баласына жалындым.

— Ел бассыз, қатын байсыз қалмас, барсын. Балаңның жасын қате жаздырған байыңнан көр! — деді де, поштабайына “мына қатынды шығар” дегендей ым қақты.

Ауылнай, билеріне де барам. Хатшыға да жалынам. Жылай-жылай құрғыр көз суалуға

да айналды: жәрдем түгіл, сөзімді тыңдайтын да адам жоқ.

— Е, барсын. Шошқа етін жеп жақсы боп келеді, — деп, хатшы келеке қылады.

— Өзің әлі байдан қалған қатын емес екенсің, балаңнан ұялып жүрген шығарсың. Өрісің кеңиді, барсын, — деді, болыстың қасынан қалмайтын бір қара сақал.

— Алдияр, құлдық, мырзалар-ау, балам он бесте-ақ қой, көлденең күйдірмесендерші. Бір ат, бір сиырым бар, соны алыңдар, баламды босатыңдар, — дейім. Ешкім айналып та қарамайды. Бір ат, бір сиыр параға жараудан қалған екен...

Сонымен болыстың маңайында бір жеті шарлап жүрдім. Қараша үйлерді жағалап айран-шалап ішем. Кейде біреуіне қонам, кей күні кез келген арбаның астына жатып шығам.

Бір күні Алтыбас байдың тезек арбасының қасында жатыр ем, біреу келіп арқамнан құшақтай алды. Іс-міс жоқ қаусырып әкетіп барады. Адам ба, сиыр ма, жұмысы жоқ, өңмеңдеп басып барады. Ұшып тұра келсем, әлгі болыстың қасында жүретін қара сақал екен. Аяғым аузына тиін кетті білем...

— Жетім қыздан жесір қатын жақсы деп ем, бақыр басынды алтын табаққа салайын десем... — деп телміріп отыр. Кеудеден итеріп кеп қалып ем, ыңқ етіп шалқасынан түсті. Тұра салып білегін білеулеп келе жатыр.

— Әй, қара сақал! Тек тиіп қара, қолыңда өлем! — деп, анадай жерде жатқан балтаны көтеріп-ақ алдым. Ұялды білем:

— Ой, қан жауғыр қаншық — деп жүре берді. Күң болып құмығып қалған жанбыз ғой, қанша ашулансам да балтаны жұмсай алмадым...

Баламды босатар емес. Өзімді әбден сықаққа айналдырып болды. Көлденең камшы қыстырып, шырт түкіріп жүргендердің бәріне жалынам.

— Балаңды қоя түршы... — деп мазақ қылады. Несін жасырайын мен бір кезде “Айна көз” атанған сұлу едім, — кейде сұлулық та сорыңа бітеді!

Енді қайтем? Қаныма қарайып болдым. Бірақ қолымнан ештеңе келер емес. Тор байталға мініп балам келіп еді.

— Апа, қайтесің, еріккен жұртқа ойыншық болып. Бүйтіп сені сықаққа салғанша, солдатына-ақ барам. Қайт үйге! — деді.

— Оның мені сықақтағанға күйіп-пісіп жүргені өзегімді өртей түсті...

Баламды ертіп алып болыстың үйіне тағы бір келдім. Баламның жастығын көздеріне көрсетіп, бар тілегімді де айтайын, алғыс-қарғысымды да аямайын деп келдім.

Алдында қымыз, ақ жастыққа шынтақтап болыс жатыр. Қымызын аузына апара беріп қара сақал маған бұқадай төне қарады:

— Би-еке, тағы келді ғой байғұс... Сұбабын ал... Баланы кейін көрерміз... — деп, жап-жас бала болыс маған қарады. Мұндай арсыздықты бірінші рет естігендей едім. Балам құлағын басып ата жөнелді.

— Біз көрмей-ақ қояйық. Өзін бір айға қаратып алшы! — деді болыс, мен бұрылып есіктен шыққанша.

Далаға шықсам, балам байталына мініп алып шауып барады екен. Шешесін қорлағанға шыдай да алмаған, қолынан келері де жоқ... Көзім қарауытып, теңселіп тұрып қалдым. Құдайдың дес берісінде, екі құлағын дірілдетіп үстіне бас салған бір табақ ет көтеріп поштабай келе жатыр екен. Табақтың шетінде жалтырап жатқан сар кездікке көзім түсе қалды. Ар жағын өзім де анық білмеймін...

Өзім көзім қарайып, обалымды пышаққа артып, қанымды шашайын деп жүрген адам, сар кездікті жұлып алып, жүгіріп келіп шалқасынан жатқан болыстың жұтқыншағынан салып кеп жібердім. Сағалатып тұрып өкпе тұстан тағы бір-екі рет бұлғап-бұлғап алдым да, ұмтылдым-ай кең қара сақалға! Болысқа пышақ салып жатқанымда, көзі шарасынан шығып қара сақал қалшиған да қалған. Пышақты өзіне ала оқтанғанымда:

— Ойба... ойба... — деп, екі қолын ербе-лендете берді. Поштабайдың табағы қолынан жалп етіп жерге түскенін, тістері ақсы-ып бастың домалап кеткенін бір көріп қалдым.

Көзіме қан толып кетті білем, еш нәрсені ашық көре алмадым. Қай жері екенін білмеймін, пышағымды екі-үш рет сұққылады-ау дейім, қара сақалға да. Бірақ сүйек-

ке тырс-тырс етіп, пышағым батпады. Соны ғана білем, содан соң талып кетіппін...

...Бір уақытта селк етіп көзімді ашып кеп қалғанымда, көзіме үймелеген қара шыбын ду ете түсті. Көзім жыбыр-жыбыр етіп ашқызбайды. Көзімнен басқа жерім қорғасынмен құйып тастағандай тұрайын десем, денемде өзіме бағынатын бір мүше қалмапты, бәрі бөтен. Қолымды көтеріп денемді барлайын десем, қолым тырп етпейді. Аяғымды қозғайын десем, аяғым өзімдікі емес...

Шалқамнан жатыр екем. Жап-жалтыр аспаннан басқа түк көрінбейді. Не оңға, не солға бұрыла алмаймын. Өзге денемнен айрылып, құр көзім ғана қалғандай... Түсім шығар деп біраз жаттым... Әлден уақытта аяқ жағымда бірдеменің ауырғаны білінді. Бірақ өз денем емес, қасымда жатқан біреудің денесінің ауырғаны маған білінеді екен дейім...

Жата-жата білдім-ау, естен танғанша тепкілеп-тепкілеп, ауылдың сыртына керіп тастаған екен.

Денем түгел көрінеді. Бірақ бірде-бірінің жаны жоқ, бәрі бөтен. Денемді бөлек-бөлек етіп шауып біріне-бірін қайтадан жалғап тастағандай қозғауға келмейді.

Есім түн ортасында жиналды. Аяусыз жан, қанша тепкіні көтеріп, енді маған соның мөлшерін айтып жатыр. Екі аяғымды екі қазыққа, екі қолымды екі қазыққа керіпті де, білек пен қызыл асықтан тастай қып таңып тастапты. Шашымды аттың құйрығындай

бұрап-бұрап, бесінші қазыққа байлапты. Балам Бақыт көрер ме, өзі де бір жерде керіліп жатыр ма, менің жатқан жайым осылай екен. Тепкіден басқа не істегендерін білмеймін...

Жаны құрғырдың өлі шықпағанына көзім жеткен соң, өлімсіреген дауыспен!

— Қарашығым, қайдасың... — дедім ыңырсып.

— Ит жанды ит тірілді ғой! — деп, қос қабаттаған қамшы көзіме жауып кеп кетті...

Құрсын, құрғыр өмір, бейнеттің жеті атасын көрді ғой бұл жұдырықтай бас. Бәрін айтсам, жүректерің ұшар. Мына жасық байың үйінен үркіп кетер, көзі бақырайып кетті ғой қысқартайын... — деді әйел.

Содан соң ай жеті күн дегенде көрдей қараңғы, мұздай суық түрмеге апарып көмді де тастады ғой.

Босағалы бүгін он күн. Қыстыгүні патша түсіпті. Одан соң бір патша болыпты. Қазір бәлшебек деген жұрт билеп тұр қаланы деп, түрмеден шыққан соң естідім: өздерін тани алмадым, бізді босатқан солар екен.

— Енді түрмеге бұрынғы түрмешілердің өздері жататын болады! — дейді олар.

— Түрмеден шықтым да, қарашығым қайда екен деп, елге қарай ұшып келем. Сорлы балам мені қайдан іздей алсын. Өзім іздеп табам ғой деп, жүрегім алып ұшып келеді... — деді.

Алдына әлдеқашан қойылған шай мен жылы, жұқа нанға әйелдің қолы әлі бір тиген жоқ.

“Енді түрмеге түрмешілердің өздері жататын болады!” дегенде — “сен бұл сөзге түсінемісің?” дегендей, әйел үй иесінің бетіне бір қарап еді, оның көзі төмен қарай жылт ете түсті.

Енді, міне “жүрегім алып ұшып келеді!” дегенде, көзінің қарашығында ойнаған от сәулесі ортада маздап тұрған оттың өзінен де артық жарқырап кетті. Іргеге бұққан балалар қозғала-қозғала әйелдің қасына келіп, тізесіне де асылып, аузына да қарап қалыпты. Манадан бері “балам” сөзді әйел осы балалар жайында айтып отырғандай.

— Сендер үшін! — деп, ер әйел балалардың маңдайларынан бір-бір сипағанда, бұдан бұрын ешбір ана сипамағандай мейірім қанатының лебіндей өте майда тиді. Дауыл желінен түрілгендей үй иесінің тымағының бір құлағы түріле бастапты...

Әйел түн бойы өмірінің қараңғы түкпірлерін қазып, көп әңгіме айтты. Өмір өзін сондай сіліккен. Қазір бұл сондай орасан күшті. Енді өмірді өзі сілкуге жарап қалған ана еді...

МАЗМҰНЫ

ТАЛПАҚ ТАНАУ

3

ЕКІНШІ БИ-АҒА

18

АСПАНДА БОЛҒАН ЖЕКПЕ-ЖЕК

32

ҚАСҚЫРДЫ АТҚАН ҚАЙСЫСЫ

50

ТИМКА-ДИМКА

55

СІЛЕКЕЕВТЕРДІҢ КЕНЖЕСІ

61

АШЫНҒАН АНА

68

Ғабит МҮСІРЕПОВ

ТИМКА-ДИМКА

әңгімелер

Редакторлар *М. Бекмағамбетов, Ж. Жұмберген*

Техникалық редакторы *Г. Темірқызы*

Суретші *Н. Айымбетов*

Компьютерде терген *Л. Сермағанбетова*

Корректор *Ш. Әжібекова*

ИБ №03

Дайын диапозивтен басуға 10.04.03 қол қойылды.

Пішімі 70x90¹/₃₂. Қаріп түрі “Times Kaz”. Офсеттік

басылыс. Шартты баспа табағы 5,0. Есепті баспа

табағы 4,8. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №515.

“Таным” баспасы, 473000, Астана қаласы,

Победа даңғылы, 63/1.

ЖШС “Гридан-Полиграф” баспаханасында
басылған, 480091, Алматы қаласы, Райымбек даңғылы,
193-үй, тел./факс:32-14-97, тел.: 39-59-32.